

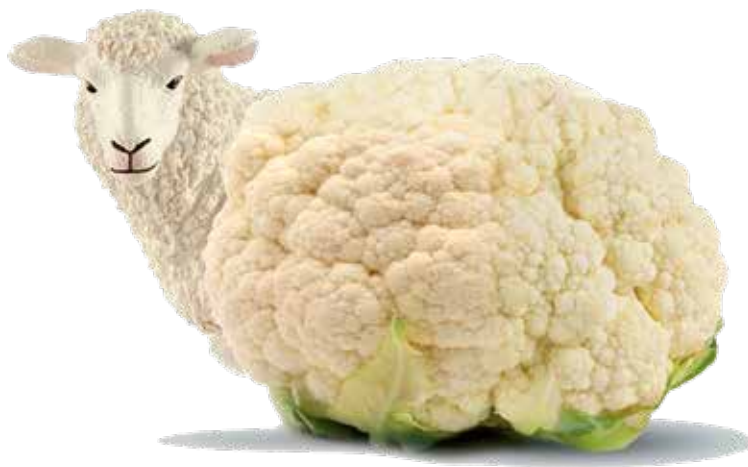
DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudéfensie
voor veranderaars

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 12 | juni 2021

65

Vlees noch vis

Mag het een onsje minder?

VAN REYBROUCK
volgt de Belgische
Klimaatzaak

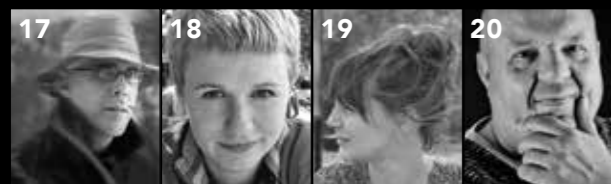
EEN VOEDSELBOS
in je achtertuin

VROUWEN
voor klimaat-
rechtvaardigheid

“We zijn in oorlog met de oceanen. Als we winnen, verliezen we alles.”

Kunstenaar Kianoosh Gerami maakte de handen van op het strand aangespoeld vispluis. Ze staan deze zomer in Zierikzee.
Beeld: Dick van der Veer

1. Rinske Bijl, redacteur. 2. Vincent Bijlo, column. 3. Michiel Bussink, Recept. 4. Carolien Ceton, hoofdredacteur. 5. Robert Elsing, fotograaf. 6. Renske de Greef, strip. 7. Anne Havelaar, freelancer. 8. Rosa Hofgärtner, freelancer. 9. Hidde Jansen, De Activist. 10. Janneke Juffermans, freelancer. 11. Katja Keuchenius, freelancer. 12. Wendy Kooops, Media. 13. Zwaan Lakmaker, freelancer. 14. Emma Meelker, freelancer. 15. Marjan Peters, art-direction en vormgeving. 16. Bas van der Schot, cartoon. 17. Thomas van Slobbe, column. 18. Pépé Smit, illustrator Uitgesproken. 19. Roos van Tongerlo, redacteur. 20. Dick van der Veer, fotograaf. 21. Hilde Wijnen, Consument. 22. Marianne Wilschut, Kort.

Jan van de Venis wil dat we de waarde van water erkennen **8**

Nederland is goed in watermanagement, maar dat is niet genoeg om toekomstige klimaatproblemen het hoofd te bieden, stelt Jan van de Venis. We moeten ook de oorzaken aanpakken. "Die droogte is niet natuurlijk, die hebben wij zelf veroorzaakt."

18 Bruin goud

In mensenpoep zitten waardevolle voedingsstoffen voor de bodem. Zonde dus, al die poep die in het riool verdwijnt. Kunnen we mensenpoep ook als mest gebruiken? Pioniers proberen het uit.

22 Vrouwen eisen een stem

Vrouwen worden harder geraakt door klimaatverandering dan mannen. Wereldwijd vragen vrouwelijke activisten niet alleen aandacht voor hun problemen, maar willen zij ook meebeslissen over de aanpak van de crisis. "We kunnen niet de helft van de wereldbevolking negeren bij het zoeken naar oplossingen."

14 David Van Reybrouck over de Klimaatzaak in België

Ook in België wordt de staat op het matje geroepen door bezorgde burgers. Schrijver David Van Reybrouck volgt de Klimaatzaak daar op de voet. De regering kan wel een stok achter de deur gebruiken, vindt hij. Zijn oplossing: burgers mee laten beslissen via burgerpanels. "Die helpen politici om de hete kastanjes uit het vuur te halen."

21 De Activist Klimaatwakers

Tot het einde van de kabinetsformatie houden bezorgde burgers non-stop een wake voor het klimaat. In tweetallen waken ze overdag bij het Catshuis en 's nachts online. Sebastiaan Vannisselroy hoopt dat de klimaatcrisis een prominente plek krijgt in het regeerakkoord. Arie Bijl wil als grootouder een leefbare aarde achterlaten voor zijn kleinkinderen. En Dina Weeda offert graag haar nachtrust op voor steviger klimaatbeleid.

20 Iedereen vegetariër

Kunnen we ons een wereld zonder vlees voorstellen? En hoe bereiken we dat dan? Een collectief van tekenaars en schrijvers zette samen een toekomstvisioen op papier. Een voorpublicatie uit de graphic novel *De Vleesvrije stad*.

en verder

- 02 Het citaat: Vispluis
- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Strip
- 10 Kort
- 12 Groene maatregelen
- 13 Commentaar: Sojabrokken
- 38 Recensie: *De Sneeuwpanter*
- 39 Media: *Het paradijs op aarde*
- 41 Recept: Tuinbonenschotel
- 42 Consument: Nepdieren
- 47 Vincent Bijlo belt Alk

34 Oprukkende bomen

Het lijkt wel of iedereen een voedselbos of Tiny Forest in de achtertuin wil. Goed voor de natuur, want: hoe meer bomen, hoe meer biodiversiteit. Maar bomen planten is niet altijd een goed idee, waarschuwt hovenier Tinka Chabot. Een prima medicijn tegen klimaatpessimisme of een gevaarlijke ontwikkeling?

44 Groen huiswerk

Na het witte huiswerk kun je als activist nu ook aan de slag met groen huiswerk. Want zo makkelijk is het niet, om in actie te komen tegen klimaatonrecht, ondervonden Emma Zuiderveen en Oscar Donck. Om anderen op weg te helpen maakten ze een website vol tips, informatie en opdrachten.

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Consuminderen

Bij de bespreking van het boek van Bill Gates, *Hoe we een klimaatramp kunnen vermijden*, wordt zijn plan om vooral zo snel mogelijk veel zonne- en windenergie te installeren een "gouden plan" genoemd. Mijn verbijstering is groot. Waar is de term consuminderen gebleven? In plaats daarvan wordt er steeds meer energie ingezet voor datacentra en digitale communicatie. Hiervoor worden prachtige natuurgebieden respectloos ontbost en leeggetrokken, flora en fauna verjaagd en vervolgens 'omgetoverd' in een prachtig (sic!) windmolenpark. Hoera voor de duurzaamheid. Dat dit toegelicht wordt door Milieudefensie stemt me zeer treurig.

Angeline Snelders

Grond

Zeer interessant artikel over grond in gemeenschapshanden (*Down to Earth #64*). Ik heb het altijd als zeer vreemd en onrechtvaardig ervaren dat iemand eigenaar van een stuk

grond/Moeder Aarde kan worden en dat daar niemand anders over mag lopen. De grond hoort van iedereen te zijn.

Leo Huijsen op downtoearthmagazine.nl

Land van ons

Wat een mooi initiatief (Het Veerhuis, *Down to Earth #64*). Het is goed om te zien dat veel mensen tot het inzicht komen dat gezamenlijkheid de sleutel is tot goed rentmeesterschap. Land van Ons is ook zo'n goed initiatief, waarbij het doel is om landschapsgrond door middel van een coöperatie en gezamenlijkheid op ecologische wijze te beheren. Hierdoor kan biodiversiteit verbeteren en kunnen boeren eerlijk boeren. Iedereen kan lid worden en grond aankopen via de coöperatie; niet om er zelf beter van te worden, maar om de aarde te behouden. Voor meer info: landvanons.nl.

Ella van Hardeveld op downtoearthmagazine.nl

De/het eigendom

Het artikel 'De aarde is van niemand' (*Down to Earth #64*) vond ik buitengewoon leerzaam en hoopgevend. Wat ik echter storend vond is het onjuiste gebruik van het woord eigendom. Er bestaat een onderscheid tussen de en het eigendom. Het eigendom is het object waarover de eigenaar zijn eigendomsrecht uitoefent. De eigendom is het recht dat over dat object wordt uitgeoefend.

Aris Schellinkhout, Delft

Zweedse mythe

Ik vind dat jullie altijd zeer interessante artikelen in *Down to Earth* hebben. Maar in het artikel 'Polder versus fjord' (*Down to Earth #57*) ken ik het Zweden waar ik van 2016-2020 woonde in de buurt van Göteborg, niet echt terug. Zaagsel-wc's hebben ze alleen in hun vakantiehuizen, echt niet in hun vaste woning. Dat het heel normaal is om in Zweden zelfverzorgend te zijn, zoals Sjoerd Uitslag suggereert, slaat echt nergens op. De meeste Zweden hebben een kantoorbaan. Jagen doen ze als hobby. Zelf brood bakken kunnen de meesten niet. Dat Zweden veel buiten zijn is ook een mythe. Dat geldt misschien voor het kleine deel van de bevolking dat op het platteland woont. De mensen in de stad zitten misschien graag in de zon in het park, maar ze gaan maar zelden de natuur in. Hoogstens om een keer bessen of paddestoelen te plukken. Dat ze een ambitieus klimaatplan hebben ondertekend is heel mooi, maar Zweden is niet de idylle die in dit artikel geschetst wordt.

Martijn Faber en Maartje Hermans

HET SHIRT DAT JE (DIT KEER ECHT) GELUKKIG GAAT MAKEN

SINDS HET MOMENT DAT IK KLEEDGELD KRIJG, BEN IK LICHTELIJK GEOBSEDEERD DOOR KLEREN

HET IS NIET ZO'N SOORT OBSESSIE

IK HEB HET NOOIT OVER KLEREN MAAR OVER FASHION!

HET IS DEZE OBSESSIE

MIJN GOD, ZEG ME WAT IK AAN MOET TREKKEN!
ZEG ME WIE IK BÉN!

IK BEN EEN WANDELEND CLICHÉ:

MINUTENLANG BESLUITeloos VOOR DE KLEDINGKAST STAAN

DIT SOORT DINGEN ZEGGEN

TOCH NOG VALLEN VOOR EEN MODEGRIL

IK WERK TOE NAAR MIJN CAPSULE-COLLECTIE

JA HAHA GROOT ZIJN ZE HÈ?

TERWIJL: IK HOÚ DUS NIET EENS VAN MODE

IK HOU VAN COMFORT EN TROOST EN GEMAK - 97% VAN DE TIJD LOOP IK GEWOON ROND IN DIE ENE OUDE JOGGINGBROEK

OM EERLIJK TE ZIJN: HET IS NOGAL VERDRIETIG

ERGENS BEN IK ERVAN OVERTUIGD GERAAKT DAT KLEDING MIJ DE WEG KAN WIJZEN

DAT HET EEN ANTWOORD IS OP EEN VRAAG, DAT JE JEZELF NAAR EEN STAAT VAN VERLICHTING KAN KOPEN

ALS IK NOU MAAR ZEVEN BROEKPAKKEN VAN HOGE KWALITEIT IN MIJN KAST HEB HANGEN ZAL IK NOOIT MEER ONZEKER, MOE OF ONGELUKKIG ZIJN!

ONDERTUSSEN IS DE KLEDINGINDUSTRIE EEN VAN DE MEEST SMERIGE DIE ER BESTAAN, EEN VERVUILEND EN VERZIEKT SYSTEEM DAT ZICH GRETIG VOEDT MET AL DIE ONZEKERHEID, AL DIE FANTASIEËN, AL DE VERLEIDELIJKE BELOFTES DIE ZO'N GERUITE CROP TOP GO'S STYLE IN JE OOR FLUISTERT

EN NATUURLIJK KAN KLEDING OOK KUNST ZIJN

MAAR IK KEN GEEN ANDERE KUNSTVORM DIE ZO'N WAGONLADING BAGGER IN Z'N SLIPSTREAM CREEËERT

DUS ERGENS HOOP IK OP EEN ONTUUCHTERING, EEN COLLECTIEF ONTWAKEN UIT DE GIFTIGE DROOM WAARIN 100 SHIRTS VAN €5 ONS GELUKKIG ZULLEN MAKEN

IK HOOP DAT DE MENSEN DIE WÉL VAN MODE HOUDEN, HUN KLEDING BEHANDELEN ALS KUNST - IETS OM ZUINIG OP TE ZIJN, IETS OM EEN GOEDE PRIJS VOOR TE BETALEN

EN IK HOOP DAT IK (ZELFS NU IK ALLEEN NOG MAAR TWEEDEHANDS KOOP) GA TOEWERKEN NAAR WÉRKELIJKE VERLICHTING: HET IDEE DAT KLEDING OOK MAAR EEN MANIER IS OM NIET NAAKT TE ZIJN

MISSCHIEF IS DAT WEL MIJN IDENTITEIT

RECHTERS DWINGEN STEEDS VAKER STRENGER KLIMAATBELEID AF

“De grote oorlogen zullen in de toekomst over water gaan”

Als ombudspersoon voor toekomstige generaties zoekt Jan van de Venis kwesties van vandaag tot op de bodem uit, en doet een uitspraak met het oog op morgen. “Water is zowel de basis van het leven nu, als cruciaal voor de toekomst.” Tekst Roos van Tongerlo Beeld Pépé Smit

U bent ombudspersoon bij het Lab Toekomstige Generaties. Waarom is zo iets nodig?

“We willen bereiken dat iedereen bij het maken van belangrijke beslissingen rekening houdt met de belangen van toekomstige generaties. Het moet vanzelfsprekend worden dat we niets doen wat niet ook goed is voor toekomstige generaties. De laatste 30 jaar, in de ban van het neoliberalisme, zijn we verworden tot in het moment levende, impulsief acterende wezentjes, gefocust op de korte termijn. Een van de grote problemen van onze samenleving is dat we de impact niet zien van wat we doen. Ik denk net als Rutger Bregman dat mensen best oké zijn. Maar als het kan, kiezen we voor de makkelijkste weg. Terwijl we ons juist moeten blijven afvragen: waar gaan we met z’n allen naartoe? Ik heb kinderen, hartstikke gaaf, maar in wat voor wereld belanden hun kinderen en achterkleinkinderen? Als je daar ook maar even over nadenkt, lijkt rekening houden met toekomstige generaties een *no brainer*.”

Bij het Lab houden jullie je nu bezig met de waarde van water. Waarom?

“We hebben mensen gevraagd klachten, kwesties en thema’s in te dienen bij ons Loket voor de Toekomst. Die hebben we

gelezen en ons afgevraagd: kunnen we verschil maken? Is het aan ons om hier iets over te zeggen? Als het gaat om de waarde van water, vonden we van wel. Omdat het zowel de basis van het leven nu is als cruciaal voor de toekomst. Mensen zijn geneigd alles in stukjes te knippen, maar zeker als het om water gaat is alles verbonden. Werk je aan water, dan werk je vanzelf ook aan duurzaamheid en sociale cohesie. Heel simpel: wil je de wereld mooier maken voor toekomstige generaties, dan wordt die vandaag ook al mooier. Dat maakt de waarde van water duidelijker dan wat dan ook.”

Leg eens uit?

“Water is een enorm verbindende kracht. We moeten op zoek naar balans: overal waar je trekt of duwt, raak je zonder het te weten iets anders. Als we water gebruiken bij de landbouw, is er minder om van te drinken. Als we zwembaden vullen, is er minder voor de natuur. Het is van waarde voor je overleven, voor de natuur, maar heeft ook economische en spirituele waarde en – dit vind ik zelf zo’n leuke – is zelfs van waarde voor cultureel erfgoed! Die voelde ik wel, toen ik afgelopen winter weer op het ijs stond.

Als je de waarde van water in kaart brengt, kom je al snel achter de problemen die er spelen.”

Welke problemen kwamen jullie tegen?

“Het begon met de droogte, vorig jaar. Al in de lente stonden er natuurgebieden in Limburg in de fik en in de zomer werd in bepaalde gebieden in Nederland opgeroepen om je zwembad niet met drinkwater te vullen en niet te sproeien. Die droogte is niet natuurlijk, die hebben wij veroorzaakt. Het is droog, maar tegelijkertijd verlagen we zelf het grondwaterniveau omdat dat prettig is voor de boeren. En als het dan zo droog is, gebruiken we juist extra veel water om af te koelen. We pakken alleen de lusten van water, niet de lasten. En we denken daarbij niet aan toekomstige generaties.

In de toekomst wordt het een enorm ding. Als het gaat om klimaatverandering, hebben de grootste effecten te maken met water. Denk aan droogte en neerslag: stijgende zeespiegel, extreme droogte, terugtrekkende gletsjers, geen *steady flow* van drinkwater. Overal staan landen onder druk vanwege te veel of te weinig water. En er komt alleen maar meer vraag naar water, terwijl er minder is. Zelfs voor de energietransitie hebben we water nodig. Koelwater, bijvoorbeeld. Ik verwacht dan ook dat de grote oorlogen van de toekomst over water zullen gaan. We zullen niet uitsterven als mensheid, maar het kan best wel eens zijn dat we onszelf een flinke klap geven door een wereld te creëren die heel slecht is voor toe-

komstige generaties. En dan moeten we weer opnieuw beginnen.”

Maar Nederlanders zijn toch heel goed met water?

“Ja, met *watermanagement*. We zijn er in geslaagd om op extreme plekken gekke, gave dingen met water te doen. Deltawerken, nieuwe eilanden, gebieden opspuiten... Maar niets daarvan is duurzaam. Zelfs de verhoging van de dijken is geen oplossing, maar een lapmiddel. Want waarom moeten de dijken hoger? Omdat vanwege klimaatverandering de gletsjers veel te snel smelten! Pak dat nou aan en zorg dat het klimaatstelsel zich kan herstellen. Aan de ene kant zeg ik: ik begrijp dat het te laat is om ons alleen nog op klimaatmitigatie te storten. We moeten ook adapteren. Dat is noodzakelijk. Maar wat doen wij Nederlanders: alleen maar adapteren. Denk aan de Deltawerken: die houden ons de komende 30 jaar wel droog. Maar wacht even! Dan hebben toekomstige generaties dus een enorm probleem, want over 30 jaar is de zeespiegel n  g hoger!”

Wat moet er anders?

“Er moeten twee dingen gebeuren. We moeten worden afgerekend op onze impact op de lange termijn, waardoor we dingen duurzamer maken. De vervuiler moet betalen, en meteen.   n we moeten denken over de herijking van de hele samenleving. Mensen moeten hun plaats in het systeem kennen en weer dier worden. Deel van de natuur. Want ook al fiksen we klimaatverandering, zoals we hebben gedaan met ozon en zure regen, dan ontstaat een nieuw probleem. Onze klimaatadaptatie, door mensen bedacht, is nooit in balans met het natuurlijke systeem. Wij zijn ons uit het systeem

gaan denken en we proberen het met denken op te lossen. Met technologie, met adaptatie, met ons hoofd. Dat lukt niet meer. We zullen ons moeten verbinden met het systeem, ook vanuit ons hart. Dan pas kan het lukken.”

U houdt zich ook bezig met rechten voor de natuur. Zijn die in deze kwestie ook deel van de oplossing?

“Voor een deel. Ik bedoel: rechten zijn dingen die door en voor mensen zijn bedacht. Het is niet zo dat een rivier haar rechten claimt. We moeten juist af van dat eigendomsdenken. De mens heeft het water, de lucht, zelfs de maan al verdeeld. Ooit plaatste iemand een hek om een stukje grond en zei: ‘Zo, dit is nu van mij.’ Was er toen maar iemand opgestaan die zei ‘Gast! Dat is van ons allemaal en van alles wat leeft!’ Het water en het leven daarin kun je niet claimen. Ons rechtssysteem klopt gewoon niet. Als ik het heb over rechten voor de natuur, gaat het over respect en herijking van het systeem. Door het toekennen van rechten aan water, erken je de waarde ervan. Als ik het heb over de rechten van en voor de rivier, gaat het om de hele gemeenschap in en om en afhankelijk van die rivier. En dus ook om de toekomstige generaties. We moeten beseffen dat we onderdeel zijn van een groter geheel. Niet door te denken, maar door te voelen. Het gaat om empathie, verbinding en compassie.”   

MOZAMBIQUE

Franse onderneming Total staakt aardgasproject

Het Franse olie- en gasconcern Total stopt voorlopig met een groot aardgaswinningproject in het noorden van Mozambique. Het geweld in de provincie Cabo Delgado dwingt de onderneming alle activiteiten te staken, aldus het bedrijf. In het enorme project, waar al zo'n 10 jaar aan wordt gewerkt, steken meerdere buitenlandse olie- en gasmaatschappijen, waaronder Shell, samen naar schatting 50 miljard euro. Ook zijn Nederlandse bedrijven als Van Oord en Mammoet erbij betrokken. Behalve diplomatieke steun krijgen zij bijstand van de Nederlandse staat door een exportkredietverzekering. Ondanks protesten van milieuorganisaties weigert het ministerie van Financiën de garantstelling in te trekken, schrijft *NRC Handelsblad*. Het project zou het arme Mozambique tot een van de grootste producenten van vloeibaar aardgas (LNG) moeten maken. De voorbereidingen voor de winning van het gas hebben echter veel gemeenschappen ontwricht door onteigeningen of gedwongen verhuizing. Sinds 2017 is er een bende in de regio actief die onder de naam Shabaab opereert en zich een tak van Islamitische Staat noemt. In maart hebben deze strijders havenstad Palma aangevallen en sindsdien woedt er een hevige strijd. In de regio zijn behalve de strijdkrachten van het land ook particuliere milities actief die zijn ingehuurd om gasprojecten te beschermen.

INDONESIË

ING aangeklaagd om vervuiling door Javaanse kolencentrale

Dertien Indonesische milieu- en mensenrechtenorganisaties hebben een formele klacht ingediend bij ING vanwege de betrokkenheid van de bank bij twee kolencentrales in Indonesië. In 2015 beloofde ING niet langer kolencentrales te financieren omdat ze voor lucht- en watervervuiling zorgen en broeikasgassen uitstoten. Desalniettemin besloot de bank om in 2017 een

tweede kolencentrale bij de stad Cirebon te financieren. Ook voert de bank een consortium van banken aan dat in totaal 592 miljoen dollar in het project stak. De eerste kolencentrale bij deze Javaanse havenstad is in 2012 in gebruik genomen, mede dankzij een lening van 60 miljoen dollar van ING. Volgens de Indonesische organisaties die zich verenigden onder de naam Responsi-

bank, à la de Nederlandse Eerlijke Bankwijzer, krijgen meer dan 10.000 omwonenden, vissers en boeren last van de uitstoot van giftige stoffen. Ook is er sprake van omkoping geweest in het vergunnings-traject en zijn boeren van hun land verjaagd om plaats te maken voor de centrale.

ZIMBABWE

Jachtvergunningen olifanten moeten onderhoud parken bekostigen

Door de coronapandemie zijn ook toeristen die naar Afrika reizen voor de plezierjacht weggebleven. Om het verlies aan inkomsten te compenseren, verkoopt Zimbabwe nu vergunningen voor de jacht op 500 olifanten. Afhankelijk van de grootte van de dikhuiden worden de vergunningen verkocht voor 10.000 tot 70.000 dollar. De Zimbabwaanse Dienst voor Natuurparken en Wildbeheer wil de opbrengst hiervan gebruiken voor het onderhoud van de natuurparken in het land. Zimbabwe heeft met bijna 100.000 savanneolifanten de op een na grootste olifantenpopulatie ter wereld. Het aantal savanneolifanten is de afgelopen 50 jaar meer dan gehalveerd door stroperij en verlies van leefgebieden.

NEDERLAND/PERU

'Nederlands' oliebedrijf Pluspetrol berispt om vervuiling en belastingontwijking

Het Nationaal Contactpunt OESO-richtlijnen (NCP) accepteert de klacht die vier inheemse organisaties vorig jaar indienden tegen Pluspetrol. Het op papier in Amsterdam gevestigde Argentijnse oliebedrijf moet zich verantwoorden voor ernstige vervuiling in de Peruaanse Amazone, het schenden van mensenrechten en belastingontwijking. Het is voor het eerst dat het NCP een klacht ontvankelijk verklaart waarin niet alleen milieu en mensenrechten ter sprake komen, maar ook het ontwijken van belastingen via het Nederlandse belastingstelsel. Pluspetrol heeft bijna tweeduizend verschillende locaties in het Amazonegebied vervuild door het lozen van giftig afvalwater en het laten weglekken van olie.

BELGIË

Voortuinen in Lier moeten vergroenen

In de Vlaamse stad Lier moeten dertig huishoudens hun voortuin 'ontharden': de tegels en klinkers moeten plaatsmaken voor groen. De tuinen waren bestemd om te dienen als parkeerplaats en dat mag niet zonder de juiste vergunning, aldus waarnemend burgemeester Rik Verwaest. Tijdens de lockdown in België hebben veel inwoners van de stad die ineens thuis moesten werken hun tuin in een oprit veranderd om daar hun auto kwijt te kunnen. In Lier moet een voor-

tuinstrook minimaal 50 procent onverhard blijven, tenzij de inwoners een vergunning hebben. Betegelde tuinen houden meer warmte vast en zorgen voor wateroverlast bij zware regenbuien. Ook hebben ze vogels en insecten niets te bieden. De Vlaamse minister van Omgeving Zuhal Demir (N-VA) zei daarom eind vorig jaar dat ze in de strijd tegen toenemende droogte en ernstige wateroverlast overweegt om verharde voortuinen te verbieden in heel Vlaanderen.

PERU

Watermerk ontwikkelt probiotische zeep die kleding én rivieren reinigt

In Peru wordt de was in veel gebieden aan de oever van de rivier gedaan. Daar frist de kleding van op, maar het water wordt er juist door vervuild. Het Peruaanse mineraalwatermerk Andea heeft nu samen met technologiebedrijf Cirsys een probiotische zeep ontwikkeld die met behulp van goede bacteriën niet alleen de was, maar ook het oppervlaktewater reinigt. De micro-organismen in de zeep eten vervuilende stoffen in het water, zoals nitraat en ammoniak die voor de verspreiding van schadelijke bacteriën zorgen. Uit tests blijkt dat de nieuwe AWA-zeep de waterkwaliteit met 75 procent verbetert. Na een geslaagde pilot hopen Andea en Cirsys nu non-profitorganisaties, overheden en grote zeepfabrikanten als Unilever en Procter & Gamble te interesseren voor hun vondst. Ook in veel andere landen wordt bij gebrek aan waterleidingen de was langs de rivier gedaan.

dat hun pensioenfonds ABP stopt met beleggen in fossiele brandstoffen +++ **Schiphol** moet huiswerk over doen: berekening milieueffecten onder de maat +++ **Noordpool:** Walvissentrek beïnvloed door smeltend poolijs +++ **Stille Oceaan:** Greenpeace protesteert tegen diepzeemijnbouw in Stille Oceaan +++ **Polen:** Akkoord over einde aan kolennijnen +++ **Verenigde Staten:** Tientallen jaren na nucleaire tests wordt in honing nog altijd straling aangetroffen +++ President Biden wil aandeel kolen fors verlagen +++ Door droogte geteisterd Californië verbiedt Nestlé om drinkwater op te pompen +++ **Wereld:** Naast Big Oil pompt ook de Big Meat-lobby miljoenen in campagnes tegen klimaatbeleid +++

Rechter oordeelt: Shell moet CO₂-uitstoot omlaag brengen

Shell moet veel meer doen om klimaatverandering te voorkomen, oordeelde de rechter op 26 mei 2021, in de rechtszaak die was aangespannen door Milieudefensie en 17.000 mede-eisers. Shell moet van de rechter in 2030 zijn CO₂-uitstoot met netto 45 procent terug hebben gebracht ten opzichte van 2019. Ook moet Shell zich verplicht inspannen om de CO₂-uitstoot van toeleveranciers en afnemers te verminderen met 45 procent. Het is voor het eerst dat een bedrijf van de rechter zijn beleid in lijn moet brengen met het Klimaatakkoord van Parijs. "Het klimaat heeft vandaag gewonnen", concludeert Roger Cox, de advocaat van Milieudefensie. "Deze uitspraak gaat de wereld veranderen. Wereldwijd staan mensen in de startblokken om oliemaatschappijen in hun eigen land aan te klagen naar ons voorbeeld. En dat niet alleen. Oliemaatschappijen zullen veel terughoudender worden met investeringen in fossiele, vervuilende brandstoffen." De directeur van Milieudefensie, Donald Pols, noemt het geweldig nieuws en een gigantische overwinning voor de aarde, voor onze kinderen en voor ons allemaal. "De rechter laat er geen twijfel over bestaan: Shell veroorzaakt gevaarlijke klimaatverandering en moet daar nu snel mee stoppen.

NEDERLAND

Verboden landbouwgif DDT aangetroffen in grutto's

In dode grutto's en in niet uitgekomen grutto-eieren zit DDT, een bestrijdingsmiddel dat al in 1973 is verboden maar nog altijd aanwezig is in het milieu. Dat blijkt uit een onderzoek van CLM Onderzoek en Advies en het Louis Bolk Instituut. De onderzoekers onderzochten elf niet-uitgekomen grutto-eieren en drie dode grutto's op de aanwezigheid van 727 pesticiden (inclusief glyfosaat). In alle monsters is DDT aangetoond. In één volwassen grutto is daarnaast ook DEET aangetroffen. Het goede nieuws is dat anders dan bij soortgelijke onderzoeken onder boerenzwaluwen en mezen, verder geen pesticiden in de gruttomonsters werden gevonden. Wel zijn de DDT-concentraties bij de grutto's hoger dan in de onderzoeken bij boerenzwaluwen en mezen. In Nederland en andere landen wordt DDT nog steeds op allerlei plekken aangetroffen, vooral in (water)bodems. In westelijk Afrika, het overwinteringsgebied van de grutto, is het middel toegestaan in de strijd tegen de malariamug.

Duurzame maatregelen stuiten vaak op weerstand. De uitvoering zou te duur zijn of sommige mensen duperen, terwijl de voordelen voor het milieu twijfelachtig zijn. Onzin, zeggen milieclubs: de baten zijn de kosten meer dan waard. *Down to Earth* bekijkt groene regels van alle kanten. Vandaag: het halveren van de veestapel.

Veestapel halvereren

Als oplossing voor de Nederlandse stikstofcrisis willen D66 en GroenLinks de veestapel halvereren.

Dat is niet alleen tegen het zere been van de veeboeren, maar zou wereldwijd ook een averechts effect kunnen hebben. Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Shutterstock**

den blijven.” Maar dan moet de overheid hen niet voor de voeten blijven lopen met ‘middelmaatregelen’, zoals het halveren van de veestapel. In plaats daarvan moet je kijken naar het doel: in dit geval vermindering van ammoniakuitstoot. Jongeneel: “Dat doel moet je in duidelijke kaders gieten, met ruimte voor ondernemerschap, zodat boeren zelf kunnen kiezen hoe ze dat precies invullen.”

Moedige beslissingen

Tweede Kamerlid Leonie Vestering van de Partij voor de Dieren heeft er minder vertrouwen in dat boeren zelf met oplossingen komen. “We zitten nu naast een coronacrisis in een stikstofcrisis, een biodiversiteitscrisis en een klimaatcrisis. Dan laat je maatregelen niet meer over aan de sector, maar moet je moedige beslissingen nemen. Niet omdat ze politiek haalbaar zijn, maar omdat dat noodzakelijk is.”

Een halvering van de veestapel gaat voor de Partij voor de Dieren nog niet ver genoeg, zij pleiten ervoor om het aantal dieren in de veehouderij zelfs met 75 procent te verminderen. “Nederland houdt het meeste aantal dieren in de veehouderij per vierkante kilometer van de wereld”, zegt Vestering. “Zelfs al zou onze broeikasgasuitstoot per dier relatief laag zijn – waar je over kunt discussiëren – dan is het alsnog veel te veel. De veehouderij stoot nu meer broeikasgassen uit dan verkeer en vervoer.” □

D66-Kamerlid Tjeerd de Groot maakte behoorlijk wat los toen hij in 2019 voorstelde om de veestapel te halveren. Een grote vleesproductie, met name voor export, past volgens De Groot niet in ons kleine landje met versnipperde natuurgebieden. In die natuurgebieden slaat nu te veel stikstof neer, waardoor de biodiversiteit achteruitholt. Volgens De Groot is tot 70 procent van die stikstof afkomstig van de landbouw, en wordt een groot deel daarvan veroorzaakt door ammoniakuitstoot van de veeteelt. Die sector moet dus op de schop.

Minder vee lijkt niet alleen vanwege stikstofuitstoot een groene *no brainer*. Vee stoot naast ammoniak allerlei schadelijke broeikasgassen uit. En er zijn zorgen over dierenwelzijn, land- en waterverbruik en gezondheid.

Maar of dat allemaal verbetert als je de Nederlandse veestapel inkrimpt, is zeer de vraag, denkt landbouweconoom Roel Jongeneel. Mensen zullen er vermoedelijk niet minder vlees en zuivel door gaan eten, dus zal er meer in andere landen geproduceerd moeten worden. Dat pakt lokaal misschien goed uit voor onze natuurgebieden, maar op wereldschaal heeft die verplaatsing van de

vleesproductie een heel ander effect. “De Nederlandse pluimvee sector loopt bijvoorbeeld voorop in dierenwelzijn”, zegt Jongeneel. Het lijkt hem daarom zonde om juist hier het mes in de pluimvee sector te zetten. Dat geldt ook voor de uitstoot van broeikasgassen. Jongeneel: “Binnen de Europese Unie is de uitstoot per kilo vlees of melk substantieel lager dan in de rest van de wereld. Als je de Nederlandse melkveehouderij afknijpt zou dat wereldwijd dus juist meer uitstoot kunnen veroorzaken.” Analyses zijn hier overigens nog niet van gemaakt, voegt hij eerlijkheidshalve toe.

Gescheiden toiletten

Botweg de veestapel halveren verbetert niets aan het landbouwsysteem, denkt melkveehouder Hans Huijbers. Je moet niet sturen op aantallen dieren, maar op de uitstoot van broeikasgassen, vindt hij. Tien jaar geleden wilde Huijbers zijn boerderij nog flink moderniseren om deze straks met gerust hart door te kunnen geven aan zijn zoon. Met een lening bij de bank bouwde hij een lunchroom met een open stal. Dat moest een milieuvriendelijke strotal worden, maar daarvoor kreeg hij de vergunningen bij voorname lijk de gemeente niet rond. De emissie

van een strotal was niet nauwkeurig genoeg te bepalen. “Ik werd eigenlijk gedwongen om een klassieke drijfmeststal te nemen, waar je mest en urine samen in een put laat verrotten. Daar ontstaat ammoniak en methaan, een van de zwaarste broeikasgassen.”

Hij vindt het vervelend, want zo’n schadelijk systeem staak haaks op wat hij onder zijn vak verstaat. “Als boer ben je verzorger van dier, plant, bodem en ecosysteem.” Boeren kunnen volgens Huijbers juist een positieve bijdrage aan klimaat en milieu leveren. “Met weidevogelbeheer, bodembeheer, uilenkasten, noem het maar op. Met het juiste bodembeheer kun je bijvoorbeeld koolstof opslaan in de grond.” Huijbers droomt ook van een drone die zijn maaimachine waarschuwt voor Kievitsnesten, of een plukrobot die verschillende soorten onkruid wiedt of juist laat staan met het oog op biodiversiteit. Daarvoor moeten boeren wel eindelijk eens worden gezien als natuurbeheerders. “Ga nou om ons heen staan om ons te helpen”, doet hij een beroep op critici.

Jongeneel vindt het een goed idee om dit soort creativiteit van boeren te benutten. “Als het gaat knellen bedenken ze dingen als een koetoilet, waar mest en urine geschei-

Sojabrokken

Toen ik 18 jaar geleden mijn vriend leerde kennen, was hij overtuigd carnivoor. In zijn geboortestreek Transsylvanië was het onbegrijpelijk dat iemand liever soja at dan worst. Dát hadden ze tijdens het communisme noodgedwongen al genoeg gedaan. Ik had als vegetariër dan ook heel wat uit te leggen toen ik zijn familie voor het eerst ontmoette. Ze deden wel enorm hun best om het mij naar de zin te maken, en wisselden onderling de schaarse vegetarische recepten uit die de Hongaarse keuken rijk is. Dat ik daardoor keer op keer dezelfde gerechten kreeg voorgezet (polenta met kaas en pasta met walnoten en suiker), nam ik dan maar op de koop toe. Ik weet nog hoe blij ik was toen ik daar in een reformwinkel een zakje gedroogde sojabrokken vond.

Ook in Nederland was het aanbod aan vleesvervangers in die tijd lang niet zo uitgebreid als nu. In mijn plaatselijke supermarkt breiden de schappen vegetarische worsten, biefstuk en gehakt zich inmiddels steeds verder uit. Behalve nepvlees is er ook steeds meer nepzuivel en zelfs nepvis te koop (p. 42). Ik vond het best verrassend, die vegetarische tonijnsalade die mijn vriend mij laatst voorzette. Door het zeewier smaakte het nog echt vissig ook.

Dat mijn vriend vegetarisch kookt, is inmiddels eerder regel dan uitzondering. Voor de makers van de graphic novel *De vleesvrije stad* (p. 28) zal het een geruststelling zijn te horen dat zelfs verstokte Hongaarse vleeseters de oversteek naar een vegetarische levensstijl kunnen maken. Net als het voor Filippijnse vrouwen die gebukt gaan onder een dubbele werkdag een geruststelling kan zijn dat ook mannen het koken op zich kunnen nemen (p. 22).

Ondertussen eet ik zelf wel af en toe een stukje ‘verantwoord’ vlees. Is dat erg? Volgens de mensen achter de website Groen Huiswerk moeten we ophouden als consument de wereld te willen verbeteren (p. 46). Voor structurele veranderingen moeten we onszelf niet als consument zien, maar als burgers de handen ineenslaan. Zoals in België, waar bezorgde burgers de staat hebben aangeklaagd wegens nalatigheid in het nakomen van de eigen klimaatdoelstellingen (p. 14). En in Nederland, waar mensen waken bij het Catshuis tot er een nieuw regeerakkoord ligt, om te zorgen dat het klimaat dit keer niet wordt vergeten bij de onderhandelingen (p. 21, 27, 33).

Vlak voor het ter perse gaan van dit nummer behaalden we als burgers een reusachtige overwinning. In de Klimaatzaak tegen Shell oordeelde de rechter dat het bedrijf veel meer moet doen om klimaatverandering te voorkomen (p. 11). Deze revolutionaire uitspraak laat zien hoe sterk we met z’n allen kunnen staan. Samen met 17.000 mede-eisers maakte Milieudefensie een vuist tegen deze machtige multinational. Geloof me, dat levert heel wat meer CO₂-besparing op dan die seitan in je saucijzenbroodje.

Rinske Bijl, redacteur

Ook in België spanden bezorgde burgers een klimaatzaak tegen de staat aan. Cultuurhistoricus en schrijver David Van Reybrouck was van plan om alleen de opening van het proces bij te wonen, maar bleef de zaak tot in detail volgen. “Ik zat daar en dacht: dit is historisch.”

Tekst Rosa Hofgärtner Beeld Keke Keukelaar en Stefan Vanfleteren

“Klimaat opwarming is een vorm van geweld”

David Van Reybrouck, de Belgische cultuurhistoricus en voorvechter van democratische vernieuwing, leefde al wel langer milieubewust, maar werd in 2019 pas echt wakker. Toen gingen klimaatstakers ook in België massaal de straat op. Sindsdien wil Van Reybrouck zich minder richten op geschiedenis en meer op de toekomst: hij nam een aantal maanden vrij om de jongeren te ondersteunen. Zo kampeerde hij bij het Belgische parlement voor een nieuwe klimaatwet, zet hij zich in voor burgerparlementen voor het klimaat en is hij sinds vorige maand een van de belangrijkste spreekbuizen van de Klimaatzaak in België. Hij woonde elke minuut van het proces bij en deed daar verslag van op Facebook. Die verslagen werden door duizenden mensen gelezen.

Wat staat er op het spel bij deze rechtszaak?

“Het is een proces tegen de nalatigheid van de staat. 58.000 burgers, mede-eisers, verwijten de staat dat die onvoldoende haar klimaatdoelstellingen is nagekomen in het volle besef van wat er speelt. België heeft namelijk wél allerlei internationale verdragen ondertekend, maar er niet genoeg naar gehandeld. De mede-eisers vrezen dat ze daar tijdens hun leven, het leven van hun kinderen en dat van toekomstige generaties ernstige problemen van zullen ondervinden.”

Waarom zo veel mede-eisers? Zou één persoon eigenlijk niet al genoeg zijn?

“Je hebt gelijk: als ik me slecht behandeld

voel door de overheid, kan ik de overheid ook als individu aanklagen. Maar al die mede-eisers tonen dat deze zaak breed gedragen wordt. Het is echt niet alleen een klein groepje dat hierom vraagt. Met elke ondertekenaar wordt dezelfde tekst sterker aangezet.”

U bent ambassadeur voor de Klimaatzaak. Wat is uw rol?

“Omdat ik zowel Nederlands, Frans als Duits spreek, vroegen de oprichters of ik op de eerste dag van het proces aanwezig wilde zijn om de pers te woord te staan. Het was toen echt niet mijn bedoeling om het hele proces te volgen. Ik dacht dat ik twee uurtjes kwijt zou zijn. Maar ik zat daar en dacht: dit is historisch. Toen heb ik vrij snel besloten om al mijn werk neer te leggen en elke minuut van het proces bij te wonen en daar verslag van te doen.”

Kan je de zaak vergelijken met de Urgenda-klimaatzaak in Nederland?

“Ja en nee. Ja, want het zijn burgers die de staat aanklagen. Nee, want hier gaat het om klimaatbeleid in een federaal land. Het is een zaak tegen vier overheden: de federale overheid en de drie gewesten Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Daardoor is het ongevoelbaar moeilijk om te bepalen wie er nu precies verantwoordelijk is voor wat. België ondertekent de internationale verdragen, maar het zijn de gewestelijke regeringen die een groot deel van de verantwoordelijkheid dragen om die doelstellingen te behalen. Het is huiveringwekkend hoe weinig overleg er is tussen de gewesten en met de federale staat. Dat is een moeilijkheidsgraad die er in de Nederlandse context niet was.

Wallonië doet het bijvoorbeeld beter dan Vlaanderen. Moet de rechter dan alleen Vlaanderen veroordelen? Of moeten alle overheden over dezelfde kam geschoren worden omdat ze allemaal bijdragen aan het Belgisch klimaatbeleid? Volgens onze advocaten zijn alle gewesten verantwoordelijk.”

Wat verwacht u van de uitspraak?

“Ik weet niet wat het wordt, maar ergens vind ik dat ook wel positief: dat betekent dat de rechters een grote neutraliteit hebben uitgestraald. De rechters hebben zich nu met z'n drieën teruggetrokken en voor begin juli komt er een uitspraak. Ik vond dat onze advocaten niet alleen moreel sterker stonden, maar het ook juridisch beter deden. Argumentatie is echt een soort dramaturgie: er is een verhaal dat je moet vertellen en dat zat zeer goed in elkaar.”

Met welke uitspraak zou u tevreden zijn?

“Er zijn zeven verzoeken vanuit de Klimaatzaak. Ik zou al blij zijn als het eerste verzoek wordt gehonoreerd: erken dat België is tekortgeschoten. Dat is de basis voor de andere verzoeken die steeds op elkaar voortbouwen. In andere verzoeken vragen we bijvoorbeeld of het gerecht de overheden elke paar jaar kan controleren op het behalen van de doelstellingen – net zoals iemand die in de schuldsanering zit en elke 4 maanden moet laten zien dat de gemaakte afspraken zijn nagekomen. Het vijfde verzoek gaat nog verder: we eisen een dwangsom van 1 miljoen euro per maand vanaf 2026 indien de doelstellingen niet gehaald worden. Het kan zijn dat we op drie punten gelijk krijgen en op vier andere niet. Ze zouden bijvoorbeeld kunnen zeggen: ja, de overheid is tekortgeschoten en we gaan hier elke 5 jaar naar kijken, maar we leggen geen dwangsom op.”

Het pleidooi van de Klimaatzaak begon met de woorden van de Franse Europarlementariër Pierre Larrourou: “In feite is het naar de zak. Over 20 jaar kennen we de barbarij.” Voelt u zich ook zo over de toekomst?

“Ik vrees dat hij gelijk heeft. Ik verwacht dat er nog veel ellende op ons af gaat komen. Ik heb de afgelopen 20 jaar veel geschreven over het geweld dat de mens de mens aan- →

→ doet: van apartheid en kolonialisme tot populisme. Ik ben me gaan realiseren dat zelfs als we al het geweld tussen mensen konden berechten en vermijden, het grootste geweld nog altijd onbenoemd is: het geweld dat de mensheid de planeet aandoet. Klimaatopwarming moet je zien als een vorm van geweld: het is een agressie.”

Op de eerste dag was er veel media-aandacht voor de zaak, maar vanaf dag twee was het heel rustig in de zaal. Er waren zelfs bijna geen bezoekers. Hoe verklaart u dat?

“De advocaten, ook aan onze zijde, zaten niet te springen om een showproces. Voor het succes van de rechtszaak hoeft de zaal niet vol militanten te zitten. Het kan soms zelfs helpen om het in alle rust en sereniteit te doen. Dat hebben de mensen achter de Klimaatzaak ook gerespecteerd: we gaan er geen kermis van maken. Er was één dag met een dubbele zitting en aan het einde van die middag zaten er nog maar vier mensen in het publiek.

Maar de journalistieke belangstelling was inderdaad ook zeer beperkt. Bij eender welke moordzaak zitten er twintig journalisten in de zaal, terwijl het dan gaat om één mensenleven. Bij deze zaak gaat het om heel België. Ik vond het niet helemaal in verhouding.”

De voorbereidingen voor de Klimaatzaak lopen al sinds 2014. Hoe lang gaat dit proces nog duren?

“We bevinden ons nu op het eerste rechtsniveau waar rechtzoekenden, wij in dit geval, heen gaan. Er is twee keer beroep mogelijk in de beroepsrechtbank. Ik heb met advocaten van de tegenpartij gesproken en zij zeggen: wij gaan door tot de laatste fase, namelijk cassatie. Volgens hen is dit zo’n verregaande inmenging van het gerecht

bij de politiek, regering en parlement dat de grondwettelijke rechten getornd worden. Dat kan niet, vinden zij.”

Hoe ziet u dat?

“Daar ben ik het niet mee eens. De rechter zegt, net als in de Urgenda-zaak, niet welk klimaatbeleid er gevoerd moet worden. De rechtbank zou enkel zeggen welke doelstellingen er gehaald moeten worden, op eender welke wijze. Het verwijt dat de rechter aan politiek zou doen en op de stoel van de regering zou gaan zitten, vind ik echt onterecht. In moderne rechtsstaten, sinds Montesquieu in de 18e eeuw, worden rechtsstaten ingedeeld in drie machten: de wetgevende macht, de uitvoerende macht en de rechterlijke macht. Die eerste twee zijn verkozen. Sommige mensen lijken te denken dat het ondemocratisch is dat rechters niet worden verkozen, maar dat is volkomen onzin! In een democratie zijn er functies die niet verkozen zijn: generaal van het leger, de centrale bankier van de centrale bank, en dus de rechters. En dat is maar goed ook: rechters moeten losstaan van de volksgunst. Zij zijn een bewaker van de democratische rechtsorde en net zo belangrijk als de regering en het parlement.”

Maar als de politici die falen om de klimaatdoelstellingen te halen weer worden herkozen, is dat dan niet de keus van het volk?

“Zeker, maar het is aan de rechter om de regering en het parlement te herinneren aan hun plicht om de bevolking te beschermen. Bovendien is de situatie in België momenteel anders dan in Nederland: zo’n fenomeen als Rutte die maar blijft zitten, hebben wij niet. Deze regering is de groenste regering die België ooit gehad heeft. Was ik minister in deze regering, dan zou ik hopen dat ik werd veroordeeld: daarmee krijg je een extra stok achter de deur om vooruit te gaan

met klimaatbeleid. Er moet druk komen op de regering van bovenaf, van onderaf en van de zijkant. Van bovenaf zijn dat Europa en de Verenigde Naties, die België herinneren aan de internationale afspraken. Van onderaf zijn het burgers die bezorgd zijn. De druk van de zijkant komt vanuit de rechtbank. Voor echt ambitieus klimaatbeleid moeten we beleidsmakers van alle kanten nudgen en dwingen.

Stevig klimaatbeleid is niet populair op de korte termijn. Als politici in hun eentje onsympathieke maatregelen moeten treffen, vrezen ze daarop afgerekend te worden. Vandaar dat ik er ook voor pleit om onafhankelijke burgerpanels te introduceren die met loting worden samengesteld: die helpen de politici om de hete kastanjes uit het vuur te halen. Als die onsympathieke maatregelen samen met burgers worden genomen, kunnen ze tenminste zeggen dat een burgerparlement, representatief voor België, hiervoor gekozen heeft.”

Denkt u dat deze klimaatzaak niet nodig was geweest als er eerder burgerpanels waren geweest?

“Daar ben ik absoluut van overtuigd. Dan hadden we nu veel ambitieuzer klimaatbeleid gehad. De ernst van de situatie is al lang bekend: de film van Al Gore kwam uit in 2006 en de rapporten van het IPCC verschenen al in de jaren 90. Er is zo veel tijd verspild. We hebben een halve eeuw verspild, eigenlijk al sinds het rapport van de Club van Rome.”

Is klimaatverandering een te ingewikkeld probleem voor onze huidige democratie?

“Tijdens de jaren 70 en vroege jaren 80 was klimaatverandering een nieuw probleem waarvan niemand wist hoe je het moest aanpakken. Regeringen waren in de jaren daarvoor bezig met hele complexe uitdagingen,

“Als activist moet je geduldig zijn, maar als klimaatactivist juist heel ongeduldig”

zoals pensioenstelsels en werklozensteunen, en ineens kwam daar nog een veel groter vraagstuk bij. De eerste 10 jaar zal klimaatverandering een te complex onderwerp geweest zijn.”

Maar daarna?

“Vanaf de jaren 80, 90 en o zien we de wereldwijde opkomst van het neoliberalisme. De val van de muur werd gezien als het bewijs dat kapitalisme het antwoord is op alles. We kregen een nog veel fanatiekere vorm van kapitalisme: het neoliberalisme. Het credo was dat de staat veel goedkoper zou kunnen werken als een aantal traditionele functies van de staat uitbesteed zouden worden aan de privésector. Denk aan zorg, onderwijs, openbaar vervoer, post. Men dacht door privatisering dezelfde kwaliteit te kunnen bieden voor minder geld.”

Hoe heeft deze ontwikkeling onze democratie beïnvloed?

“Alles is vermarkt, ook de politiek. Vroeger waren politieke partijen de spreekbuis van grote organisaties, zoals de boerenbond en de arbeidersvakbond. Die groepen hadden allemaal een partij: er was verzuiling. Dat is allemaal weggevalen. Partijpolitiek kreeg

een vorm van marktwerking: hoe kunnen we zo goed mogelijk scoren bij de volgende verkiezingen? Hoe kunnen we zo goed mogelijk een deel van de markt verwerven, een deel van de taart in huis halen? Spindokters en communicatie-experts werden belangrijker voor een politicus dan zijn contacten met de boerenbond of arbeidersbeweging. Politieke partijen zijn toen voor een groot deel losgekomen van die grote maatschappelijke organisaties.

Als je politiek zo organiseert, als een markt, waar om de 4 jaar het geld en de macht wordt verdeeld, ja... dan wordt het voor een politicus lastig om moedige beslissingen te nemen op de lange termijn. Klimaatbeleid is goed voor de verkiezingen van 2050, maar niet per se voor die van 2024. Het burgerparlement is bijna een soort hulp-instrument om een democratie te helpen die helemaal in de logica van marktwerking is verzakt.”

Uw idee over burgerparlementen krijgt steeds meer weerklank. Toch lijkt de invoering ervan, gezien de urgentie van het probleem, niet snel genoeg te gaan. Hoe vindt u motivatie om steeds door te gaan?

“Als activist moet je geduldig zijn, maar als klimaatactivist juist heel ongeduldig. Ik laaf mij aan de schoonheid van de natuur en daardoor hou ik het vol. Maar het doet ook pijn om te zien dat juist die natuur, die altijd zo’n troostende werking heeft, zelf zo ziek is op dit ogenblik. Het is alsof je aan het sterfbed van je moeder staat. Ik probeer aan mijn innerlijke rust te werken: ik doe aan yoga, ik leef gezond – dat kan absoluut werken. Voor jezelf zorgen is niet egoïstisch. Het is een manier om te kunnen geven. In het vliegtuig zeggen ze ook altijd dat je eerst je eigen masker op moet zetten en dan pas die van je kind. Anders ga je er alle twee aan.” □

“Was ik minister in deze regering, dan zou ik hopen dat ik werd veroordeeld: daarmee krijg je een extra stok achter de deur om vooruit te gaan met klimaatbeleid”

Onze eigen poep en plas, we doen er niets mee. Terwijl er zoveel in zit dat nog bruikbaar is. Waarom rijden we mensenpoep eigenlijk niet over het land uit? Tekst Janneke Juffermans

Beeld Shutterstock

Mest van mensenpoep

Het is een beetje een vies idee, mensenpoep over je groente. De meeste mensen zullen ervan walgen. Toch is het niks nieuws. In de middeleeuwen werd mensenpoep uit beerputten gebruikt door boeren om hun land mee te bemesten. Pas toen in 1859 de riolering werd aangelegd en in 1864 stikstofkunstmest werd ontwikkeld, stopten we aan het eind van de 19e eeuw met het gebruiken van onze eigen poep en plas.

Zonde, vindt biologisch boer John Arink. Mest van menselijke poep en urine is helemaal geen slecht idee. “Onze koeien eten gras, en hun poep komt weer terug in de kringloop, maar melk en vlees worden door

mensen gegeten en die nutriënten komen niet terug.” Zelf heeft hij 60 koeien en verbouwt hij groenten. Een gemengd bedrijf dus. Arinks bedrijf is niet aangesloten op het riool en heeft een biotel (een biologisch hotel of B&B) op zijn land. De fecaliën en urine van de mensen die daar logeren komen gecomposteerd terug op het land. Dat is nog niet voldoende om tekorten in nutriënten aan te vullen, maar grijpen naar kunstmest doet hij als ecologisch boer niet. “De rest vul ik aan met maaisel dat ik krijg van Natuurmonumenten.”

Fosfaat

Arink is een groot voorstander van het sluiten van de kringloop. “Je staat paf als je ziet hoe de landbouw overeind wordt gehouden

door flinke input van buitenaf. Krachtvoer wordt voor een groot deel aangevoerd uit Zuid-Amerika, om grote hoeveelheden dieren snel melk en eieren te laten produceren of zelf in vlees te laten eindigen.”

Voor ingrediënten uit krachtvoer, zoals mais, soja, citrus en palmpit, wordt regenwoud gekapt. Die gewassen onttrekken bovendien veel mineralen uit de bodem in bijvoorbeeld Brazilië, waardoor het steeds moeilijker wordt om vruchtbare grond te vinden. Ondertussen eindigen wij hier met een mestoverschot. De kringloop is gebroken: wij hebben te veel mest en mineralen, maar elders raakt de grond uitgeput en verdwijnt regenwoud.

“In Nederland hebben we over het algemeen rijke gronden en heel veel mest”, vertelt Laura van Schöll van het kennis- en adviesbureau Nutriënten Management Instituut (NMI). Toch maken boeren ook hier gebruik van kunstmest. Er zijn namelijk grenzen aan de hoeveelheid dierlijke mest die over het land uitgereden mag worden. “En de verhouding nutriënten is in elk soort mest anders. Vooral stikstof en in mindere mate fosfaat is een ontbrekende factor.

Dat wordt nu opgevangen met kunstmest.” Fosfaat is een van de mineralen die planten nodig hebben, met name aan het begin van hun groei, legt Van Schöll uit. Het fosfaat voor kunstmest wordt nu nog gedolven in Marokko, China en de VS. Het wordt echter steeds duurder om fosfaaterts van goede kwaliteit te winnen: het bevat steeds meer uraan en zware metalen. En het is bovendien eindig. Schattingen van hoeveel er nog over is variëren, maar met de groeiende wereldbevolking zouden we nog tachtig tot een paar honderd jaar vooruit kunnen. Omdat de Europese Unie afhankelijk is van de import ervan nam ze fosfaat in 2014 op in de lijst van kritieke grondstoffen. Juist fosfaat bevindt zich in menselijke urine en poep. Waarom zouden we die dan niet over het land uitrijden, net zoals we in de middeleeuwen deden?

Vanwege een paar redenen, vertelt Van Schöll. In het rioleringslib zitten resten van medicijnen die mensen gebruiken, bacteriën die infectieziekten kunnen veroorzaken en zware metalen, afkomstig uit onder andere de industrie. Die moet je er allemaal uitfilteren. “Je kunt slib laten rijpen en zo

Hier hebben we te veel mest en mineralen, maar elders raakt de grond uitgeput en verdwijnt regenwoud

gaan al veel ziektekiemen dood, maar medicijnresten en metalen zijn nog lastig.” “En we hebben in Nederland een enorm sterke hygiënewetgeving”, zegt hoogleraar rurale sociologie Han Wiskerke van Wageningen University & Research. “Dat is echt een enorme barrière, die moet worden overwonnen.” Hij denkt dat die barrière nog groter is dan de psychologische barrière: we vinden onze eigen poep erg vies. “We zouden kunnen beginnen met meer experimenteren met het opvangen van urine, ook rijk aan fosfaten, maar steriel en dus zonder de bacteriën uit ontlasting.”

Open riolen

Dat die regels zo streng zijn, is wellicht niet gek. Tenslotte stierven er in de middeleeuwen veel mensen aan ziekten die werden

overgebracht door ziektekiemen uit ontlasting, zoals cholera, een ziekte die flinke diarree veroorzaakt. Waarmee Wiskerke maar wil zeggen dat het erom gaat de inhoud van de toiletpot eerst te isoleren en te bewerken om de kwalijke stoffen erin onschadelijk te maken, voor je gebruik kunt maken van de kwaliteiten ervan. Hij vertelt over verschillende Afrikaanse steden waar mensen niet zijn aangesloten op een riool en waar hun ontlasting in een septic tank of latrine terecht komt, waarna het in een composthoop wordt gemengd met ander organisch materiaal zoals plantenresten en een tijd wordt gecomposteerd. Na een jaar of twee zijn alle bacteriën gedood. De ontstane compost wordt vervolgens op het land gebruikt. “Daar zou je in Nederland ook mee kunnen experimenteren. Bijvoorbeeld door de urine →

“Je staat paf als je ziet hoe de landbouw overeind wordt gehouden door flinke input van buitenaf” - John Arink

→ apart op te vangen en de ontlasting niet op het riool aan te sluiten waarin ook het afval van industrieën terecht komt. En dan onderzoeken hoeveel medicijnresten en andere kwalijke stoffen blijven zitten in die ontlasting. Als je het op huisniveau kunt organiseren, dan kun je het onderzoeken. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat een deel van de medicijnresten die in het slib worden aangetroffen niet van de ontlasting van mensen komt. Bovendien, als het gaat om medicijnresten stellen we ons die vraag bij dierenmest veel minder. Heel lange tijd kregen varkens bijvoorbeeld preventief antibiotica.” Sinds 2008 mag een aantal medicijnen voor dieren die eten produceren alleen op recept van de dierenarts worden toegediend. Denk aan middelen tegen wormen, parasieten, huidinfecties en schimmels, en aan pijnstillers en kalmeringsmiddelen. Er zullen dus minder medicijnresten in de mest zitten, maar helemaal weg zijn ze daarmee niet.

Algen

Onder het motto ‘poep is goud’ ontwikkelde het Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO) in Wageningen een vacuümtoilet. Hierin worden de uitwerpselen vergist, waarbij de ziekteverwekkende bacteriën gedood worden en er bovendien biogas ontstaat. Het restant dient als voedsel voor micro-algen. Die algen kunnen vervolgens omgezet worden in een meststof. Niet de poep zelf, maar wel de alg die uit de poep gehaald heeft wat erin zat, kan dan over het land worden uitgereden. Of het hiermee echt lukt om medicijnresten en metalen eruit te filteren of door de algen te laten afbreken, wordt door het NIOO nog onderzocht.

Is dit iets om in de toekomst massaal te gaan invoeren? Niet zolang er geen verdienmodel voor is, denkt Arink: “We importeren spotgoedkoop veevoer en kopen goedkope kunstmest in, waardoor het niet rendabel is om rioolslib op te waarderen wegens het fosfaat. Maar we vergeten dat beide enorme verbruikers van fossiele brandstoffen zijn.” Maar het krachtvoer en de kunstmest zijn toch nodig om ons allemaal van voeding te voorzien? Daar is Arink het volstrekt niet mee eens: “We moeten naar een meer plantaardig dieet met veel minder dierlijk eiwit.

“We vergeten dat kunstmest en krachtvoer enorme verbruikers van fossiele brandstoffen zijn” - John Arink

De belangrijkste prikkel hiervoor moet van de overheid komen, die bijvoorbeeld de btw op groente en fruit verlaagt en de prijs van dierlijke producten verhoogt. Het is niet alleen aantoonbaar veel gezonder voor mensen om meer plantaardig te eten, zeg ik als veeboer, maar het is ook nodig om minder gebruik te hoeven maken van energieverslinders als kunstmest en krachtvoer, waarvan de productie een grotere belasting vormt voor de aarde dan een natuurlijker manier van landbouw en veeteelt.”

Struviet stinkt niet

Ondertussen is het een aantal jaar geleden per toeval gelukt om juist de fosfaten uit mensenpoep in een product om te zetten, namelijk struviet. Van Schöll: “Veel waterzuiveringsinstallaties raakten verstopt door een aangekoekte harde stof. Dat bleek fosfaatrijke struviet te zijn. Inmiddels is struviet te koop als kunstmest. Het wordt via een chemisch proces omgezet tot witte korrels.” Stinken die? Van Schöll lacht: “De eerste pogingen stonken zeker, maar inmiddels is het proces om struviet te maken verfijnd en stinkt het niet meer.”

Volgend jaar wordt er binnen de Europese Unie een nieuwe verordening voor meststofproducten van toepassing, waarmee het ook mogelijk wordt om struviet binnen de hele EU vrij te verhandelen. Nederlandse boeren wagen zich er nog niet aan. Maar Van Schöll ziet met name mogelijkheden voor de export: “Als je de status quo wil behouden en krachtvoer wil blijven importeren, dan zou je eigenlijk mest moeten exporteren naar de landen waar dat voer vandaan komt. Dan kan je de kringloop weer sluiten. Struviet leent zich daar heel goed voor.”

Is Arink ondertussen niet bang dat er bacteriën, medicijnresten en metalen in zijn door het biotiel opgeleverde compost zitten? Wat als iemand met cholera op zijn toilet zit? Lachend: “De hoeveelheid mensenontlasting in onze compost is zo verwaarloosbaar klein. Nee, daar maak ik me eigenlijk geen zorgen over.” □

Dina Weeda (64)

Is: gepensioneerd basisschooldocent, lichaamsgericht psychotherapeut en lid van Extinction Rebellion

Missie: een net zo ingrijpende aanpak van de klimaatcrisis als van de coronacrisis

Waarom doet u mee aan de Klimaatwake?

“Mijn generatie heeft veel laten liggen, ook ik. Als tiener was ik al bekend met de klimaatproblemen, maar ik heb ze lange tijd niet serieus genomen. Ik wil de rest van mijn leven inzetten voor het achterlaten van een leefbare aarde. De Klimaatwake is een verbindende actie voor mensen die zich zorgen maken over klimaatverandering. Ik houd me bezig met ondersteuning van de wakers en heb zelf ook al vijf keer gewaakt.”

Wat doet u tijdens een wake? “Dat wisselt. Bij het Catshuis spreek ik veel mensen en organisaties. In een nachtwake heb ik laatst gekeken naar een video van Jem Bendell over *deep adaptation*. Hij betoogt dat we moeten durven praten over de ontwrichting van de maatschappij die eraan komt. Een nachtwake voelt extra krachtig. Daar moet je namelijk speciaal voor opstaan. Ik vind het bijzonder dat mensen hun nachtrust opofferen voor de noodzaak van verandering, politieke wilskracht en moed.”

Wat wilt u met de Klimaatwake bereiken?

“Dat de nieuwe regering de klimaatcrisis net zo aanpakt als de coronacrisis. Daarom staan we ook bij het Catshuis, het symbool van crisioverleg. Afgelopen jaar bleken we in staat allerlei ingrijpende maatregelen te nemen. Die zijn ook nodig om de klimaat- en ecologische crisis tegen te gaan. Daarnaast moet Nederland een fout herstellen uit de jaren 90. Toen hebben we tegengehouden dat ecocide werd opgenomen in het internationaal strafrecht. Het is onze morele plicht te zorgen dat de VN deze wet - die de vernietiging van ecosystemen strafbaar maakt - alsnog aanneemt.”

“Ik wil de rest van mijn leven inzetten voor het achterlaten van een leefbare aarde”

De dubbele strijd van vrouwen

De gevolgen van klimaatverandering én de oplossingen die daarvoor door mannen zijn bedacht, komen onevenredig hard op de schouders van vrouwen terecht. Waarom luisteren we als het om klimaat gaat maar naar de helft van de wereldbevolking?

Tekst Emma Meelker Beeld Friends of the Earth International

Een vloedgolf maakt geen onderscheid tussen mannen en vrouwen. Toch bleken er na de verwoestende tsunami in 2004 in landen als Sri Lanka en India meer vrouwen dan mannen te zijn verdronken. Hoe dat komt? “Doordat we meisjes niet leren zwemmen”, zegt Maya Quirino. Quirino werkt bij een organisatie in de Filipijnen die inheemse mensen juridische bijstand biedt. Ook maakt ze deel uit van een groeiende groep klimaatrechtvaardigheidsactivisten en ontwikkelingswerkers die vinden dat het tijd is dat mensen in het Westen bij klimaatverandering niet langer alleen aan uitstervende ijsberen denken. “De crisis heeft ook een menselijk gezicht. En als je dat gezicht wilt kennen, moet je beseffen dat de rampzalige gevolgen

van klimaatverandering onevenredig hard op de schouders van vrouwen terechtkomen.”

Dubbele dag

In het Klimaatakkoord van Parijs uit 2015 werd niet voor niets nadruk gelegd op het feit dat aandacht voor de rechten van vrouwen en meisjes van groot belang is bij de aanpak van de klimaatcrisis. Quirino: “In de Filipijnen spreken we van het fenomeen ‘dubbele dag’: vrouwen op het platteland zijn hier niet alleen verantwoordelijk voor de zorg voor de familie binnenshuis, maar ook buitenshuis, voor het verbouwen van het eten dat ze op tafel zetten. Op hun kleinschalige boerenbedrijven hadden ze tot voor kort vier keer per jaar een oogstseizoen. Vanwege klimaatverandering is dat nu nog maar twee keer per jaar.” Leven van het land is de

laatste jaren op veel plekken, wereldwijd, veel moeilijker geworden door de toenemende droogtes en tyfoons. De UNISDR, de VN-organisatie die de risico's bij natuurrampen klein probeert te houden, toonde in 2018 in een rapport aan dat er door klimaatverandering vooral op het platteland economische verliezen worden geleden.

En niet alleen op het platteland trekken vrouwen aan het kortste eind, ziet Isabelle Geuskens, die bij Milieudefensie op het gebied van internationale klimaatrechtvaardigheid werkt. “Het komt hierop neer: de mensen die tot nu toe achtergesteld zijn, die het vaakst in armoede leven, worden dubbel geraakt als er rampen gebeuren. In armere landen worden meisjes sneller uitgehuwelijkt wanneer het tegenzit. Of ze worden van school gehaald om thuis te kunnen helpen.” Wanneer gemeenschappen eenmaal door klimaatrampen op drift zijn geraakt, raken vooral vrouwen hun thuis kwijt, volgens de VN: 80 procent van de ontheemde personen is vrouw. Voor hen ontstaan direct nieuwe gevaren: een waterbron kan bijvoorbeeld opeens veel verder lopen zijn, wat meer risico op seksueel geweld betekent.

Happy Mwende Kinyili is programmadirecteur bij vrouwenfonds Mama Cash. Zij vertelt hoe specifieke vrouwenproblemen het leven nog moeilijker maken in zulke situaties. “Om maar iets te noemen: in vluchtelingenkampen zijn vaak geen menstruatieproducten of anticonceptiemiddelen →

→ voorhanden. Het aantal ongeplande zwangerschappen neemt toe. Maar het belangrijkste: er is in het vluchtelingenbestaan een grote dreiging van geweld, waaronder seksueel geweld.” Na de aardbeving in Haïti in 2010 werd bijvoorbeeld melding gemaakt van een ‘epidemie’ van seksueel geweld.

Vrouwen krijgen geen stem

De dreiging van lichamelijke onveiligheid kwam vaak aan bod in de serie gesprekken over een eerlijke energietransitie waaraan vorige herfst meer dan honderd internationale klimaatactivisten en ngo-medewerkers deelnamen. De vrouwen waren door Friends of the Earth International en Milieudefensie in een aantal webinars bijeengebracht om vanuit een feministisch perspectief over de energietransitie te praten.

Broodnodig, want de zoektocht naar grondstoffen voor de groene economie is voor vrouwen bijzonder bedreigend, zeggen de ngo-medewerkers. De groeiende vraag naar windmolens, zonnepanelen en batterijen brengt een enorme vraag naar zeldzame metalen zoals lithium, nikkel en kobalt met zich mee. En dat zet de veiligheid van vrouwen op het spel. Quirino: “Mensen worden van hun land verdreven, geïntimideerd.” En zoals de beroemde Congolese gynaecoloog Denis Mukwege het al vaak uitlegde: seksueel geweld wordt stelselmatig gebruikt om mensen uit de gebieden te krijgen waar grondstoffen gedolven kunnen worden. Geuskens: “Met de nadruk op technologische oplossingen wordt er een ‘nieuw tijdperk van mijnen’ voorspeld. Als we niet opletten en nu bijsturen om ervoor te zorgen dat dit eerlijk verloopt, lopen we het risico dat dit nieuwe tijdperk er een wordt van uitbuiting elders ten behoeve van de energiebehoeftes van rijkere landen.” Het wordt ook wel ‘ecologisch kolonialisme’ genoemd: opnieuw moeten er grote hoeveelheden grondstoffen voor de energiebehoefte van de westerse wereld gedolven worden.

Het enige verschil is dat wij er hier in het Westen dit keer iets ‘groens’ mee willen bouwen.

Maya Quirino: “Met onze organisatie zorgen we voor juridische hulp aan inheemse groepen wier land door grote bedrijven gerooft wordt, vaak met geweld en intimidatie. Wij bereiden ons voor op een nieuwe categorie zaken, waarbij mensen verjaagd worden om plaats te maken voor deze nieuwe mijnen voor de groene economie. Op scenario’s waarbij mensen hun waterbronnen vervuild zien worden door de lithiumproductie verderop. We moeten ons afvragen of we in de nieuwe duurzame economie niet een ‘schone’ bron kunnen gebruiken voor dezelfde ongelijke resultaten.”

Het steekt de klimaatrechtvaardigheidsbeweging dat dit soort projecten, waarbij niet wordt geluisterd naar de zorgen van omwonenden, vaak verkocht worden als een positieve ontwikkeling: het zou banen opleveren, mogelijkheden, welvaart. Wat het erger maakt nog, is dat vrouwen tot nu toe geen stem krijgen. Trusha Reddy werkt bij de Zuid-Afrikaanse vrouwenrechtenorganisatie WoMin Africa, die zich bezighoudt met

het zichtbaar maken van de gevolgen van de extractie-industrie voor vrouwen. Ze legt het graag zo uit: vrouwen zijn in de rurale gebieden van het continent de rentmeesters van het land, maar hebben er tegelijkertijd niets over te zeggen. “Zij hebben een diepe connectie met het water, de bodem. Maar onfortuinlijk genoeg zijn het de mannen, die niet op dat land werken, die de eigendomsaktes in handen hebben.” Als je kijkt naar energie: het zijn de vrouwen die energie nodig hebben om op te koken. Zij hebben de meeste baat bij *off grid* systemen van zonne-energie en wind. Maar krijgen zij ook de banen aangeboden in de nieuwe duurzame economie? Hebben zij überhaupt iets te zeggen over wie wanneer licht heeft?

Daarom heeft de organisatie van Quirino de stelregel dat vrouwen de leiding krijgen in hun projecten. Ze beginnen binnenkort aan

een nieuw project, waarbij 50 huishoudens worden aangesloten op zonnepanelen. “Hoeveel gemakkelijker wordt hun leven als ze ook ’s avonds laat kunnen koken? Zullen vrouwen misschien meer gemeenschappelijke doelen opstellen dan mannen, door de publieke ruimten als het buurthuis te verlichten? Zij hebben de jarenlange ervaring dat het gevaarlijk is om een vrouw te zijn, zeker als het ’s nachts donker is. We zijn dan ook heel benieuwd of vrouwen andere keuzes maken als het gaat om wie elektriciteit krijgt en wanneer.”

Data op data

Bij de publicatie van het rapport van UNISDR over de toegenomen economische verliezen door klimaatverandering, zei het hoofd van het Belgische Centrum voor Epidemiologie en Rampen dat “degenen die het meest lijden onder klimaatverandering, de personen zijn die het minst bijdragen aan de uitstoot van broeikasgassen”. Happy Mwende Kinyili: “Ik kan data op data stapelen om dat te bewijzen. Erger nog is dat de dagelijkse realiteit van de mensen die lijden niet wordt meegenomen in het gesprek over de energie-

“De aanname is tot nu toe geweest dat als je geen witte man uit de middenklasse bent, je meningen er niet toe doen”

- Happy Mwende Kinyili

transitie. De aanname is tot nu toe geweest dat als je geen witte man uit de middenklasse bent, je meningen er niet toe doen. Dat heeft geleid tot dit systeem waarin exploitatie schering en inslag is.” Met de gespreksrondes met ruim honderd vrouwenrechtenactivisten willen Friends of the Earth International en haar Nederlandse tak Milieudefensie dit systeem doorbreken. Geuskens: “Zodat we niet de helft van de wereldbevolking negeren bij het zoeken naar oplossingen.”

Kinyili grijpt graag terug op de bekende uitspraak van Audre Lorde: “Er is niet zo iets als een eenzijdige strijd, want we leiden geen eenzijdige levens.” Onder leiding van Kinyili sloot ontwikkelingsorganisatie Mama Cash

zich aan bij de Global Alliance for Green and Gender Action (GAGGA). De aangesloten organisaties zetten zich in om meer donorgeld naar intersectionele vrouwengroepen te laten gaan en kregen tweemaal een flinke subsidie van de Nederlandse overheid. Voor de tweede 5 jaar van het project is er nu 30 miljoen euro beschikbaar. “Wij horen van de grassroots actiegroepen dat hun steeds gevraagd wordt: doen jullie nu feministisch werk of klimaatwerk? Maar ze doen allebei. Kijk naar een project in Malawi, waar vrouwen en meisjes tegelijkertijd leren om zich te organiseren en het heft in handen te nemen én klimaatlobbywerk bij de overheid verrichten.” Vrouwen moeten een dubbele strijd aan-

Wat het erger maakt is dat vrouwen tot nu toe geen stem krijgen

gaan: hun specifieke klimaatproblemen kenbaar maken en zich emanciperen om daadwerkelijk gehoord te worden en serieus te worden genomen. Kinyili: “En het werkt. Die groep vrouwen uit Malawi zat onlangs bij de minister om te praten over het klimaatgerelateerde geweld waar vrouwen mee te maken krijgen. Er is namelijk nog een specifiek soort geweld dat we kunnen verbinden aan klimaatverandering: wanneer mannen hun inkomstenbron verliezen, krijgen vrouwen te maken met meer geweld binnenshuis.”

Andere oplossingen

Vrouwen komen ook met andere oplossingen, zegt Kinyili, oplossingen die niet leunen op de technocratische ideeën die ons in de eerste plaats in de problemen hebben geholpen. “Wij steunen vrouwengroepen die praktische oplossingen voorstellen, die zaadbanken beginnen om boerinnen aan klimaatbestendig lokaal zaad te helpen, die agro-ecologische landbouw bedrijven die de

bodem voedt in plaats van uitput.” Onderzoek naar klimaatverandering, agricultuur en voedselzekerheid, door onderzoeksinstituut CCAFS, wijst uit dat vrouwen eerder dan mannen geneigd zijn hun teeltpraktijken aan te passen bij veranderend weer. Tenminste, mits ze net zoveel training en opleiding krijgen als mannen. Zoals in Kenia, waar onder leiding van vrouwen een florierende handel in zeewier werd opgezet. Volgens onderzoek van de University of Colorado at Boulder blijkt bovendien dat wanneer vrouwen meer stem krijgen bij de beslissingen over hoe het land te gebruiken, zij meer van dat land overlaten voor de natuur. De International Union for the Conservation of Nature (IUCN) schrijft: “Vrouwen hebben de kennis over wat nodig is om zich aan te passen aan het veranderende milieu, maar hun kennisbron wordt nog niet vaak aangeboord.” Ook hebben vrouwen en feministen volgens klimaatactivisten een scherpe blik op wie macht heeft en welke rol deze macht speelt

bij het oplossen van maatschappelijke problemen. Volgens Geuskens kunnen vrouwen door hun ervaring als ‘underdog’, als de groep die eeuwenlang niet bij het winnende team van de samenleving heeft gehoord, als geen ander analyseren hoe de machtsystemen in de realiteit uitpakken. Zij hebben aan den lijve ondervonden wat er gebeurt als grote partijen hun plannen uitvoeren zonder de stem van vrouwen te willen horen. Geuskens: “Zij hebben al doende alternatieve visies ontwikkeld over hoe er overlegd zou moeten worden, weten dat technische oplossingen niet altijd een panacee zijn. Je ziet dat vrouwengroepen daarom ondertussen een belangrijke rol spelen in het verzet tegen grote bedrijven. Zo hebben ze een voortrekkersrol bij het opzetten van systemen van *community owned energy*, waarbij buurten, dorpen of andere gemeenschappen samen een *off grid* energiesysteem bezitten en als gemeenschap beslissingen nemen over de verdeling van de elektriciteit. Dat perspectief is ook belangrijk voor de volgende generatie. Die leidende rol voor vrouwen wordt zo ook doorgegeven.”

Volgens Quirino gaat het wel de goede kant op: jonge feministen klagen hun overheden aan en laten van zich horen, de vertegenwoordiging bij de VN is doordrongen van het intersectionele karakter van de klimaatstrijd. Ook Kinyili ziet dat zij met hun GAGGA-netwerk op invloedrijke plekken worden uitgenodigd om de vrouwenzaak over het voetlicht te brengen. Geuskens lijkt vooralsnog wat minder optimistisch: “Nog te vaak doet men in internationale rapporten nog aan ‘vrouwen tellen’: hoeveel vrouwen hebben iets gehad aan onze projecten? Maar zodra vrouwen daadwerkelijk de leiding nemen en voorstellen doen die tegen de status quo ingaan, worden ze op een zijspoor gezet.” Data van IUCN ondersteunen die conclusie: in 2015 schatte de organisatie dat nog maar 12 procent van de 881 nationale ministeries op het gebied van milieu werden geleid door vrouwen.

Toch krijgt Geuskens in Nederland soms nog de vraag: moet dit nou? Nu we zoeken naar snelle oplossingen voor dat enorme en urgente klimaatprobleem, moeten we dan nu de zaken weer compliceren en beginnen over vrouwenrechten? Nou, ja dus: dat moet. □

“Vrouwengroepen spelen een belangrijke rol in het verzet tegen grote bedrijven”

- Isabelle Geuskens

Sebastian Vannisselroy (21)
Is: student en actief bij Extinction Rebellion
Missie: harde klimaatmaatregelen in het nieuwe regeerakkoord

Je bent een van de initiatiefnemers van de Klimaatwake. Hoe kwamen jullie op dit idee?
 “Na de verkiezingen heerste er binnen de milieubeweging een bedroefde stemming. Links had flink verloren en klimaat was nauwelijks een thema geweest. Toen opperde iemand van Extinction Rebellion het plan om een wake te houden. Als symbool van rouw én van hoop. Het mooie van waken is dat er tijd is voor reflectie. Een wake duurt langer en is ingetogener dan bijvoorbeeld een protestactie op het Museumplein. Bovendien hebben demonstraties de afgelopen decennia weinig opgeleverd. Met een andere aanpak hopen we nu wél iets te bereiken.”

Waar komt jouw activisme vandaan? “Vroeger was ik nooit echt met het klimaat bezig, ik gamede vooral. Pas een paar jaar geleden ben ik me erin gaan verdiepen. Ik vind het verbijsterend dat wij het als welvarend land vertikken onze klimaatdoelen te halen. Als hoogopgeleide, bevoorrechte Nederlander is het mijn plicht in actie te komen. Actievoeren is voor mij bovendien een manier om mijn woede en zorgen te uiten. Het voelt alsof mijn toekomst en die van vele anderen wordt afgepakt.”

Wanneer is de Klimaatwake voor jou geslaagd? “Als klimaat een prominente plek krijgt in het nieuwe regeerakkoord. Dat betekent onder meer dat het nieuwe kabinet zorgt dat Nederland in 2025 klimaatneutraal is. Het is erg onwaarschijnlijk dat dat gaat gebeuren, maar het is wel nodig. Toch vind ik de Klimaatwake nu ook al geslaagd. Alle betrokkenheid en positieve reacties laten zien hoe breed het onderwerp leeft. Van jong tot oud, van milieu- tot boerenorganisaties. Die saamhorigheid werkt ontzettend motiverend.”

“Ik vind het verbijsterend dat wij het als welvarend land vertikken onze klimaatdoelen te halen”

In 'De Snowflake Show' van stripmaker en beeldjournalist **Merel Barends** wordt vanuit 2027 teruggeblikt. Wat is er in korte tijd veel verbeterd voor de dieren, nu hun vertegenwoordigers zijn opgenomen in het politieke bestel! Maar wat betekent het voor de mens?

Laten we eerst even kijken hoe het vroeger ging, je weet wel, in het vleesvolle tijdperk.

Tien jaar geleden, in het jaar vóór de Eerste Pandemie, slachten we elke dag zo'n 1,7 miljoen dieren. De gemiddelde Nederlander verstouwde jaarlijks zo'n 37 kilo vlees.

Om ons vee te huisen en te voeren was minstens 1.180.000 ha (binnenland) + 1.250.000 ha (buitenland) = 2.430.000 ha grasland en veevoerakkerland nodig. Dat is bijna de helft van heel Nederland zelf.

En 1,3 keer het totale oppervlak van alle Nederlandse landbouwgrond. Oh, en zo'n 33.750 Eptelings. Alleen voor vee!

Hallo? Is daar iemand?

Wij weten dat dit een gevoelig en ingewikkeld onderwerp is.

Zijn er nog vragen?

Dat ging ten koste van onze boeren, onze dieren en onze natuur.

Lage omzet door fondsenrisico schaalvergroting

toerechte grondprijzen

kan niet naar buiten, geïsoleerd, te dicht opeengedrukt

doorgevoerd, doorgemaakt

nitraat & fosfaat uit o.a. kunstmest

funest voor biodiversiteit

Slechts nieuwe regels en eisen om aan te voldoen

Verraders!

Schaam je!

Doe het niet voor mijn kinderen.

Go terug naar Groen-Links

Jullie zijn handlangers van de overheid!

Belachelijk! Schande!

Boer zijn boer blijven!

Jammer dat jullie weglopen

DE BOER VOOR ELKAA

Trut!

Johan, aarfubliekt!

Pffff...

Nou eh... Fijn dat jullie zijn gebleven.

Niet gaan jullie doen met jullie 55 hectare?

Wat voor omscholing wordt er aangeboden?

Je mag je grond zeker behouden, als het maar duurzaam is. Bijvoorbeeld natuurbestemming, biologische akkerbouw of veehouwen.

Wij vertegen tot ten ons land aan de provincie. Met Staatsbehoefte zorgt die dat boeren geflanst worden. De andere 20% gaan nu veehouwen maken. Lokaal is daarbij onze coach.

De uitgebreide biodynamische landbouwschool helpt boeren gratis om te kunnen omschakelen tot natuurboeren en tuinders.

Dat zal hard nodig zijn want we hebben steeds meer lokale plantdierlijke eiwitbron nodig.

Akkerbouw? - Pff -

Je zo al langer dat je meer fruit wilt kelen?

Kunnen we niet zuivel alleen voor Nederland blijven produceren?

Bedankt Kees voor jullie vraag

Nederland staat niet in van de rest van de wereld. Wat wij doen heeft impact op de rest.

Vergeet niet dat bijna 2/3 van al onze veevoeder met behoud is voor de export.

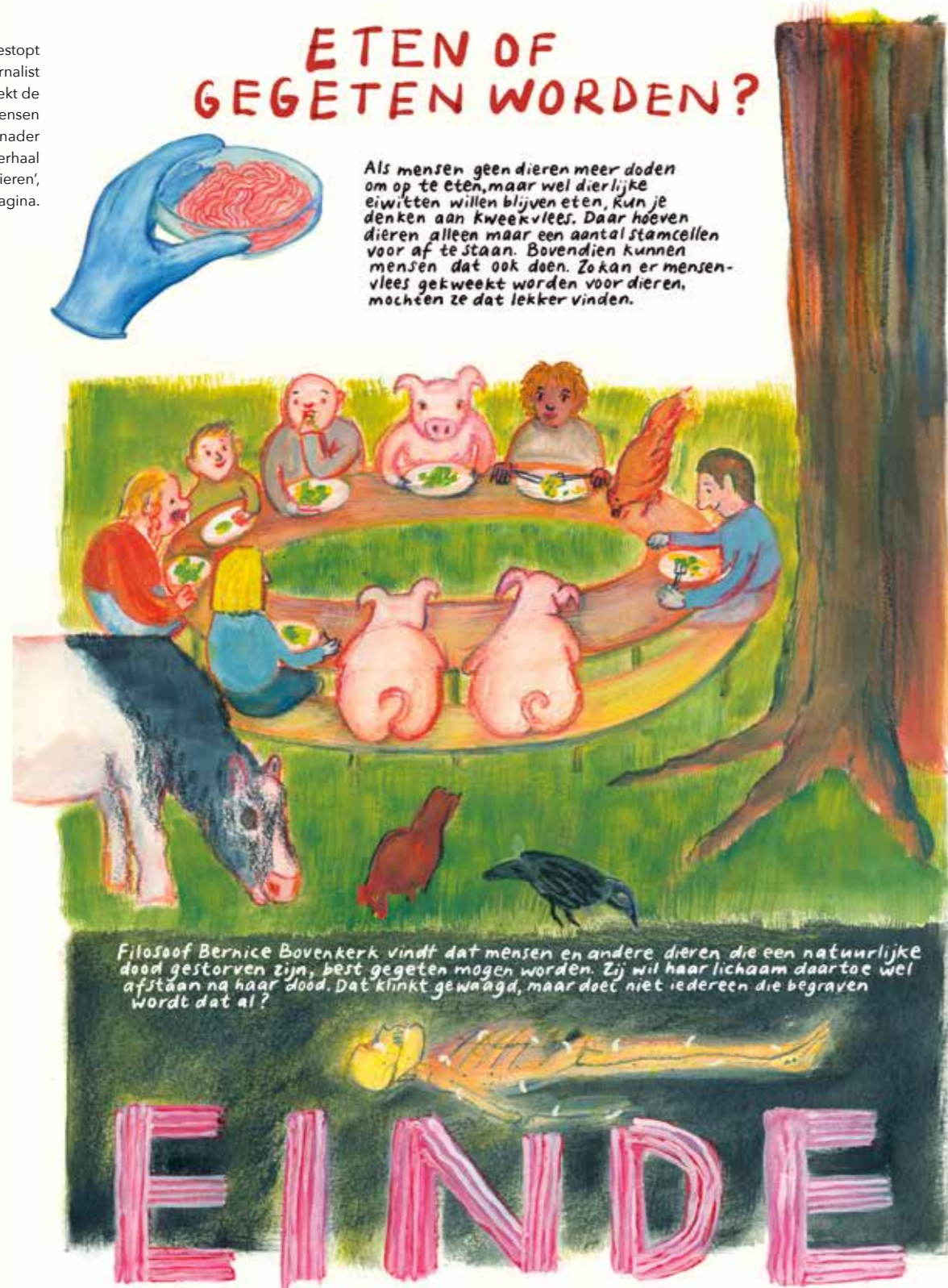
Daarom wil ik een voorbeeld zijn voor anderen. Niet enige wilt ons kussen en anderen doen is stoppen met veehouden.

Waar is onze toekomst-perspectief?

Kunnen we ons land behouden als wij het laten veranderen?

Afscheid nemen van je boerenbedrijf, hoe doe je dat? Tekenaar **B. Carrot** schetst de argumenten en de gevoelens die omhoog komen als Dirk en Annie hun collega-boeren vertellen dat ze gaan stoppen met hun melkveehouderij.

In 2029 zijn we massaal gestopt met dieren eten. Graphic journalist **Eva Hilhorst** onderzoekt de vervolgvraag - hoe kunnen mensen en andere dieren opnieuw nader tot elkaar komen? - in haar verhaal 'Mensen en andere dieren', waarvan hier de slotpagina.

Arie Bijl (76)

Is: gepensioneerd milieueconoom en lid van Grootouders voor het Klimaat
Missie: een leefbare aarde achterlaten voor nieuwe generaties

Hoe bent u betrokken geraakt bij de Klimaatwake? "Bij Grootouders voor het Klimaat kregen we een uitnodiging om deel te nemen aan de wake. Ik vond het zo'n bijzonder en dapper initiatief dat ik me meteen heb aangemeld. Al sinds het rapport 'Grenzen aan de groei' uit 1972 van de Club van Rome ben ik me bewust van de gevolgen van ons handelen. Mede daardoor ben ik milieueconoom geworden. Meer recent heb ik in 2015 deelgenomen aan de Klimaatmars naar Parijs en rond de verkiezingen een Klimaatalarm georganiseerd in mijn woonplaats Den Bosch."

Merkt u dat de klimaatcrisis leeft bij uw generatie? "Zeker, ik vind veel medestanders onder ouderen. Helaas zijn we door onze leeftijd fysiek vaak wat minder in staat om echt actie te voeren. Toch heb ik via appgroepjes mijn leeftijdsgenoten opgeroepen om mee te doen aan de Klimaatwake. Desnoods online. Maar eerlijk gezegd ben ik wel sceptisch of actievoeren daadwerkelijk iets oplevert. Het is een druppel op een gloeiende plaat. Uiteindelijk moet verandering vanuit de politiek komen. En daar heb ik na al die jaren niet heel veel vertrouwen meer in. Zeker niet na de laatste verkiezingsuitslag."

Praat u met uw eigen kleinkinderen over de klimaatproblemen? "Die zijn 2 en 6 jaar, dus daar zijn ze nog iets te jong voor. Maar als grootouder voel ik wel de noodzaak om op te komen voor hun toekomst. Daar ben ik namelijk erg verontrust over. Zelf zal ik de grootste gevolgen van klimaatverandering niet meer meemaken. Maar ik wil ook nieuwe generaties een mooi leven op aarde geven."

"Ik wil ook nieuwe generaties een mooi leven op aarde geven"

De voedselbossen en Tiny Forests schieten als paddestoelen uit de grond. Hoe meer bomen hoe beter, toch? Maar pas op: niet al het groen is goed, betoogt hovenier Tinka Chabot. “De gojibes is een enorme woekeraar.” Tekst Anne Havelaar Beeld Levien Lockefer, Jessica de Lepper en Rick Mellink

Iedereen een eigen mini-bos

Soms zinkt de moed je wel eens in de schoenen, na al die documentaires en artikelen over de teloorgang van de biodiversiteit en de natuur. Wat werkt er nou beter tegen dat gevoel dan een boom planten of zelfs een heel mini-bos? Hoe meer bomen,

hoe beter, toch?

Bomen leggen CO₂ vast, produceren zuurstof en bieden schaduw in hete zomers. In steden zorgen ze er ook nog eens voor dat het fijnstof wordt opgevangen. Een zomereik is van waarde voor wel 2300 soorten organismen: zo belangrijk zijn bomen voor de biodiversiteit. En dus voor ons, want de mens is onderdeel van het ecosysteem.

Meer bomen dus. Niet alleen in het bos, maar juist daarbuiten. Helaas is Nederland een klein en dichtbevolkt land, dus moeten we op zoek naar oplossingen op kleine schaal. Ziedaar de populariteit van voedselbossen en Tiny Forests. Een Tiny Forest is een dicht beplant stuk groen ter grootte van een tennisbaan, met bomen en struiken die van nature in Nederland voorkomen. Dat laatste is belangrijk, omdat ‘onze’ insecten – de basis van de voedselpiramide – vooral

leven in en eten van inheemse planten. Voor wie geen tennisbaan in de achtertuin heeft liggen, is er ook nog een mini-variant beschikbaar: een Tuiny Forest met vijf grote struiken en vijf grote bomen op 6 m².

Cruyff Court

Daan Bleichrodt, initiatiefnemer van de Tiny Forests in Nederland, zag in 2014 een TED Talk van de Indiase ingenieur Shubhendu Sharma over de ontwikkeling van kleine stadsbossen. “Ik dacht: te gek, dat wil ik ook!” Bleichrodt werkte destijds voor IVN Natuureducatie aan natuurbelevingsprogramma’s voor kinderen in grote steden. “Ik merkte dat veel van die stadskinderen zelden in de natuur kwamen. Uit onderzoek blijkt dat kinderen maar 300 meter zelfstandig rondom hun huis bewegen. En rondom de huizen van ‘mijn’ kinderen was weinig groen. Dat minibosje zou dus perfect zijn. Ik vergelijk het vaak met Cruyff Courts: kleine voetbalveldjes in de wijk die kinderen een veilige speelplek bieden. Een Tiny Forest is een Cruyff Court voor de natuur.”

In december 2015 nodigde IVN ingenieur Sharma uit om hen te adviseren bij het plan-

ten van het eerste Tiny Forest van Europa, in Zaanstad. Het kwam er in samenwerking met de gemeente, de buurt en een school die het bosje adopteerde. De leerlingen mochten meehelpen met het planten van de bomen en de school kon er buitenlessen geven. Het bosje kreeg veel publiciteit en er kwamen meerdere Tiny Forests, allemaal volgens dezelfde methode. “Op die manier leren kinderen, leerkrachten en buurtbewoners hoe ze een natuurgebiedje maken én verzorgen”, denkt Bleichrodt. “Zo gaat het bos echt leven.”

Tussen december 2015 en december 2020 plantten Bleichrodt, zijn compagnon Maarten Bruns en een heel team aan IVN’ers 110 Tiny Forests, bij elkaar zo’n zes voetbalvelden vol. In deze bossen staan 78.073 bomen, 600 per bosje. De bomen staan dicht

op elkaar – veel dichter dan in een normaal aangeplant bos, waar elke boom minimaal 1 m² tot zijn beschikking krijgt. Niet iedereen is gecharmeerd van deze methode. Tinka Chabot, bosbouwkundig ingenieur en duurzaamste hovenier van 2019, schreef een kritisch epistel in *Trouw*, waarin ze betoogde dat er te veel verschillende soorten bomen bij elkaar worden geplant en ook te dicht op elkaar. Chabot: “Er wordt volledig voorbijgegaan aan bosbouwkundige en ecologische kennis, zoals over de uiteindelijke grootte en concurrentiekracht van de individuele bomen en struiken. Hoeveel van die 600 bomen zullen tot volwaardige bomen uit kunnen groeien? Ik schat maximaal drie, de rest vecht elkaar de tent uit.”

Respecteer je plantgoed

De Tiny Forest-methode is bedacht door de Japanse professor Akira Miyawaki, die zijn hele leven heeft besteed aan het observeren, beschermen en heropbouwen van oerbossen. Bleichrodt: “Het viel Miyawaki op dat daar heel veel bomen dicht op elkaar stonden. De bodem was bedekt met takjes en blaadjes. Er was weinig onderbegroeiing, omdat daar niet genoeg licht voor op de

bodem valt. Hij zag steeds meer oerbossen verdwijnen en vroeg zich af of je ze versneld terug zou kunnen krijgen. Je zou kunnen zeggen dat Tiny Forests oerbos-experimenten zijn. Het doel van deze methode is dat er sneller een microklimaat ontstaat dat koeler en vochtiger is, juist omdat alles zo dicht op elkaar staat. Sommige bomen zullen inderdaad doodgaan, maar dan komen er nieuwe zaailingen op, die weer zullen groeien. Het doel is dat er steeds nieuwe bomen groeien. Bij experimenten kun je de toekomst nooit met zekerheid voorspellen, dus we weten niet hoe het er over 40 jaar uitziet. Maar in Japanse bossen van 40 jaar oud zien we nog een grote variëteit in de beplanting, qua soorten en hoogtes. In Nederland hebben de essen het niet gered, maar dat kan ook andere oorzaken hebben. En we zien veel jonge zaailingen van eiken en meidoorns.” Deze gedachtegang stuit Tinka Chabot tegen de borst. Ze vindt dat je respect voor je plantgoed moet hebben en ziet elke boom of struik het liefst tot volle wasdom komen en floreren. “In een Tiny Forest worden soorten door elkaar geplant die in een natuurlijke situatie nooit in die combinatie zouden

voorkomen. Ik vind het zonde van het plantmateriaal en zonde van het geld: 22.000 euro voor 200 m², dat zijn bossen met een gouden randje. Voor dat geld kan Staatsbosbeheer heel wat meer bos aanleggen, en beter ook. En waarom moet je gaan pionieren met een uit Japan afkomstig en door een Indiër ontwikkeld systeem? In Nederland is juist heel veel kennis op het gebied van vegetatie, ecologie, bosbouw en natuurontwikkeling aanwezig. Daar moet je gebruik van maken.” Bleichrodt zegt dat het IVN dat ook zeker doet: “We werken altijd met lokale boomexperts en kijken op elke plek wat er inheems voorkomt en wat bij de grondsoort past. Daarbij krijgen we onder andere hulp van de gerenommeerde ecoloog Bert Maes en de hoveniers van Natuurpro. Overigens is ons doel niet om grote bossen aan te leggen, maar juist veel kleine bosjes in versteende buurten. En wat de kosten betreft: de helft ervan wordt besteed aan het betrekken van de buurt, de school en de gemeente, zodat er lokaal eigenaarschap ontstaat.”

Voedsel uit het bos

Een ander voorbeeld van bomen planten met een ander doel dan bosherstel, is een →

“Met een Tiny Forest leren kinderen, leerkrachten en buurtbewoners hoe ze een natuurgebiedje maken én verzorgen” - Daan Bleichrodt

“We willen reguliere fruittelers laten zien: zo kan het ook, met minder gif en een meer diverse aanplant” - Frank de Gram

→ voedselbos. Het oudste en bekendste voorbeeld is voedselbos Ketelbroek van Wouter van Eck, die in Groesbeek een oude maisakker omvormde tot ‘natuurinclusieve landbouw’. De bomen en struiken in het voedselbos leveren eetbare producten zoals fruit en noten, maar ook eetbare bladeren, bloemen en scheuten. Een voedselbos functioneert als een gewoon bos: geheel op eigen kracht, zonder dat er mest, bestrijdingsmiddelen of water worden toegevoegd en zonder dat er elk jaar nieuwe eenjarige gewassen als tarwe of aardappelen worden geplant. Sinds Ketelbroek heeft het voedselbos een enorme opmars gemaakt. In Utrecht wordt zelfs een hele eetbare wijk aangelegd, Rijnvliet. Ook Frank de Gram werd gegrepen door het voedselbos-virus: “Ik wilde in de praktijk iets doen met de grote problemen waarvoor we staan: biodiversiteitsverlies en klimaatverandering. Ik kom uit de zorg en wilde al langer mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt zinvol werk bieden waarmee ze ook nog eens de planeet helpen. Toen ik las over voedselbossen raakte ik meteen enthousiast: wat als ik mijn cliënten nu eens in een

voedselbos aan de slag liet gaan? Daarmee zouden zij vaardigheden opdoen waarmee ze later weer aan het werk kunnen.” Hij volgde een cursus van een jaar bij The Plant, een groene organisatie die samenwerkt met onder andere Wageningen University & Research (WUR) en Stichting Voedselbosbouw. Nu beheert hij samen met Coöperatie Arbres twee voedselbossen: een voedselbos in wording in Malden en een oude perenboomgaard bij Weurt die wordt omgevormd tot een boomgaard volgens de uitgangspunten van de permacultuur. De Gram: “We willen reguliere fruittelers laten zien: zo kan het ook, met minder gif en een meer diverse aanplant. We betrekken fruittelers bij ons voedselbos, en ook de voormalige vertegenwoordiger van de gewasbeschermingsmiddelen. Hij kijkt mee naar wat wel en niet kan. Want we willen voorkomen dat er bij ons een plaag uitbreekt die ook de boomgaarden in de buurt besmet.” Tot nu is daar overigens geen sprake van, want met de aanplant van allerlei verschillende gewassen in de boomgaard en het stoppen met het gebruik van onkruidbestrij-

dingsmiddel Roundup neemt ook de biodiversiteit toe, dus groeit het aantal natuurlijke vijanden van plaagdieren – denk aan sluipwespen en lieveheersbeestjes.

In evenwicht met de natuur

De Gram is op een derde met zijn aanplant, de andere delen volgen de komende jaren. In de komende 6 jaar zal de oogst steeds diverser worden. “Dit is echt iets dat je ook doet voor volgende generaties, want als het bos tot volle wasdom is gekomen, leef ik misschien al niet meer.” De oogst zal in de toekomst overvloedig zijn, want De Gram plantte al bomen als kers, pruim, peer, abrikoos en verschillende noten, en struiken als framboos, braam, gojibes, appelbes en szechuanpeper. Alles in rijen gegroepeerd naar wanneer het oogstbaar is. Maar szechuanpeper en gojibes, dat klinkt niet erg inheems. De Gram: “Dat klopt en dat is ook wel een discussie die nu in voedselbossenland leeft: voegen die exotische planten wel iets toe aan de biodiversiteit? Wij proberen geen invasieve exoten te planten, zoals de Amerikaanse blauwe bes waarvan de zaden door vogels worden verspreid. Ook maaien we twee keer per jaar de paden om uitlopers van planten binnen de perken te houden.” Je kunt echter niet met zekerheid zeggen dat er geen invasieve soorten in een voedselbos staan, waarschuwt Chabot, simpelweg omdat we er nog te weinig kennis over heb-

ben. “Denk aan de hibiscus, de vlinderstruik of laurierkers: allemaal tuinplanten die nu ineens invasief blijken te zijn.” Ook vindt ze dat De Gram veel te licht denkt over de aangeteelde exoten. “De gojibes is bijvoorbeeld een enorme woekeraar, er hoeft maar ergens een takje de grond te raken en er ontstaat een nieuwe plant. Dat geldt ook voor de appelbes; er worden nu al kapitalen uitgegeven om die plant in natuurgebieden te bestrijden.”

Biodiversiteit en CO₂-opslag

Leiden al die minibosjes tot meer biodiversiteit? Bleichrodt vroeg Fabrice Ottburg, eco-loog bij WUR, om dat bij de Tiny Forests te monitoren. Ottburg telde 634 verschillende dier- en paddenstoelsoorten en 298 verschillende plantensoorten, naast de aangeteelde bomen. In het oudste Tiny Forest in Zaanstad werden de meeste soorten aangetroffen. Vooral beestjes als mieren, pissebedden, bladluizen, regenwormen en slakken vonden hun weg naar de minibosjes, maar er zijn ook amfibieën en vogels gespot. Tiny Forests zorgen volgens Ottburg duidelijk voor meer biodiversiteit in de stad. De soorten die je in een Tiny Forest vindt, zie je

niet terug in gemeentegroen of versteende tuintjes. Uit het onderzoek van WUR blijkt verder dat de Tiny Forests evenveel CO₂ opslaan als ‘normale’ bossen en dat ze de waterbergingscapaciteit van een stad vergroten. Bij elkaar vingen de elf onderzochte bossen ruim 6 miljoen liter regenwater op. Water dat anders naar het riool was afgevoerd. Omdat het gaat om ontstane gebieden, dringt het water ook in Tiny Forests door tot de bodem, wat verdroging tegengaat. De minibosjes hebben in de stad ook een verkoelend effect. Dat werd vorig jaar op een hete zomerdag in Zaanstad goed duidelijk. De straattemperatuur was toen ruim boven de 40 graden, terwijl de bodemtemperatuur in het minibosje net boven de 15 graden kwam. Meer bomen in de stad, zoals in Tiny Forests, kunnen volgens Ottburg zo een bijdrage leveren aan het voorkomen van hittestress.

Kinderen in contact met de natuur

Chabot is niet overtuigd. “Als je een gebied ontsteent neemt het automatisch meer water op en leeft er na een paar weken al

van alles in de bodem. Biodiversiteit komt vanzelf, daar hoeft je echt geen Tiny Forest voor aan te leggen. Ik geloof zeker dat er van alles leeft in zo’n minibosje, maar dat gebeurt ook als je de natuur haar gang laat gaan of iets goeds aanlegt qua beplanting.” Ze begrijpt de behoefte om iets te doen overigens heel goed. “Omdat het zo slecht gaat met het milieu en het klimaat lijkt iedere bijdrage, hoe kortstondig en duur ook, beter dan niets doen. Maar echt succes krijg je pas als je snapt waar je mee bezig bent. Verdiep je in de bodem, de beschikbare ruimte, de standplaats en in de grootte die planten uiteindelijk krijgen. Alleen als je dat zorgvuldig doet, is er een grote kans van slagen.” Het feit dat door Tiny Forests kinderen in contact met natuur worden gebracht, vindt Chabot wel prijzenswaardig. Veel kinderen groeien immers op in verstedelijkte omgevingen en zitten vaker binnen achter een scherm dan dat ze buiten zijn en zich verbazen over de wonderen van de natuur. “Bewustwording bij kinderen is heel belangrijk. Wakker enthousiasme aan voor de natuur, leer ze wat er leeft.” Om eraan toe te voegen: “Met kennis van en respect voor de plant.” □

De sneeuwpanter

Het boek is een sensatie, wereldwijd, en dat is best bijzonder. Want waar gaat het nu eigenlijk over? Een man die met wat vrienden in de bergen foto's maakt. Foto's van wilde dieren. Of althans: een man die dat probeert te doen.

"In Parijs joeg ik lukraak passies na. Een dichter noemde dat 'onze jachtige levens'. Hier in de kloof tuurden we naar het landschap zonder garantie op succes. In een volstrekt verlaten omgeving wachtten we zwijgend op een schim. Het was een antireclame: we leden kou zonder te weten of het iets zou opleveren."

In de hoop een sneeuwpanter te zien, trekt Sylvain Tesson door Tibet. Maar sneeuwpanters zijn wild en schuw en uiterst zeldzaam. Soms ziet hij wat jaks of een groepje wilde ezels. Af en toe hoort hij een wolf. En vaak gebeurt er niets.

De kracht van het boek zit hem in de natuurobservaties van de schrijver, en in zijn meesterlijke taalgebruik. Wat kan die man schrijven! Heel tastbaar en precies. Dichterlijk en filosofisch verbindt hij het zicht op de donkere, haast zwarte bergmassieven aan cultuurkritiek, dierenliefde, de kracht van observaties en het leven in het algemeen.

Soms schiet hij iets door en lijken zijn gedachten met hem aan de haal te gaan. *"Ik zou elke ontmoeting opdragen aan de vervaagde herinnering aan haar"*, schrijft hij over een vriendin die hem heeft afgewezen. *"Als ik het dier zou zien, zou het zijn alsof mijn enige liefde aan mij verscheen, belichaamd door de panter."* Maar dat vergeef je hem als hij vervolgens razend knap de vorm van een rots of het waaien van de wind beschrijft.

En dan volgt uiteindelijk, na weken afzien, turen, klauteren en wachten, een ontmoeting met de panter.

Tesson neemt de tijd om goed, aandachtig om zich heen te kijken en ontdekt vervolgens hoe de wereld zich dan voor hem opent.

"Zeg nou zelf, een wolf die zich tussen een groep jaks begeeft, en acht ezels die op de vlucht slaan, door de lucht gevolgd door een arend, waren niet minder belangwekkende gebeurtenissen dan het bezoek van een Amerikaanse president aan zijn Koreaanse ambtgenoot."

Gaandeweg groeit het besef dat hij daarvoor niet op reis had hoeven gaan. Want het kan overal.

"Het enige wat je hoeft te doen is je ogen goed de kost geven en wachten op wat er komen gaat." Een tip voor de vakantie!

Thomas van Slobbe

De sneeuwpanter. Sylvain Tesson. Uitgeverij Arbeiderspers, 2021. ISBN 9789029542609. 192 pagina's, paperback. Prijs: € 20,99.

PUBLICATIES

Weetjes over weer

Tornado's, regenbogen, zandstormen en andere meteorologische verschijnselen: veel kinderen vinden ze spannend en fascinerend. Maar hoe ontstaan die eigenlijk? En wat hebben het weer en het klimaat met elkaar te maken? Een toegankelijk, kleurrijk boek voor kinderen vanaf 8 jaar die hier niet alleen meer over willen weten, maar vooral ook mee aan de slag willen. Met eenvoudig uit te voeren projecten als een

regenmeter en een tornado in een potje. En natuurlijk de vraag: wat kan je zelf tegen klimaatverandering doen?

Wat nou WEER? Liz Gogerly en Sr. Sanchez. Witte Leeuw, mei 2021. ISBN 9789492901750. 48 pagina's, gebonden. Prijs: € 12,99.

Gevaarlijke verslaving

Een filosoof/biomedicus en een historicus/kunstenaar schreven samen een bizarre geschiedenis van de mensheid. De hoofdpersoon, die het verhaal vertelt, is het idee van oneindigheid. Na een moeizame jeugd en puberteit is het dit idee eindelijk gelukt om de hele mensheid in haar greep te krijgen. Met alle bekende gevolgen van dien: de crises stapelen zich op. In onze gezondheid, de economie, het milieu, ja, waarin eigenlijk niet?

Een beetje geschrokken van haar eigen succes doet de oneindigheid een aantal suggesties om er als mensheid weer bovenop te komen.

Verslaafd aan oneindigheid. Geschiedenis van het gevaarlijkste idee ooit. Walter Breukers en Jaap Godrie. Ten Have, mei 2021. ISBN 9789025908096. 408 pagina's, paperback. Prijs: € 22,99.

Wandelen langs het water

In Nederland weten we niet beter dan dat je het water uit de rivier niet kunt drinken. Maar de Rotterdamse Li An Phoa legt zich daar niet bij neer. Hoe kunnen we onze rivieren weer drinkbaar maken? Ze gaat op zoek naar antwoorden tijdens een voettocht van meer dan 15.000 kilometer langs rivieren over vier continenten. Onderweg spreekt ze met boeren, schrijvers en ecologen. Dit filosofische en poëtische reisverhaal is onderdeel van een ambitieus project om aandacht te vragen voor gezonde rivieren wereldwijd.

Drinkbare rivieren. Li An Phoa en Maarten van der Schaaf. Atlas Contact, juni 2021. ISBN 9789045044316. 256 pagina's, paperback. Prijs: € 22,99.

Techno-optimisme

Gaan innovatie en technologie de klimaatcrisis dan toch oplossen? Volgens de makers van *Het paradijs op aarde begint in Nederland (met de energietransitie)* wel. Straks is er bijna gratis en volledig hernieuwbare energie, kunnen we energie steeds beter opslaan en verduurzamen we onze industrie. De documentaire van Ruud en Roos Koorstra (vader en dochter) loopt over van het techno-optimisme, meestal iets om sceptisch over te zijn. De gedachte dat wetenschappers en techneuten het allemaal voor ons gaan oplossen kan tenslotte ook een vrijbrief zijn om achterover te leunen. Bovendien kleven aan sommige geniale uitvindingen ook weer nadelen. Maar de gesprekken die Ruud, zelf succesvol eco-ondernemer, voert met wetenschappers, ondernemers en bestuurders zijn bijzonder aanstekelijk en hoopvol. Eerst lijkt zijn overtuiging dat alles goed komt vooral wishful thinking. Bij de opeenvolging van voorbeelden waarbij het onmogelijke toch mogelijk bleek, begint dat gevoel af te brokkelen. De film wil laten zien dat we hier in Nederland de mogelijkheden voor een succesvolle energietransitie al lang in handen hebben. De hoeveelheid opgewekte wind- en zonne-energie is de afgelopen 8 jaar geëxplodeerd en de productie is steeds goedkoper geworden. In 7 jaar tijd zijn de kosten van windmolens met 80 procent gedaald. Nu al draaien windmolens soms niet voluit omdat er anders teveel aanbod is, zonde. De techniek om het overaanbod in gigabatterijen op te slaan is er echter al. Overschotten aan energie kunnen ook worden opgeslagen in waterstofkorrels. Geweldig, want waterstof in gasvorm is nogal explosief. In een vliegtuig kun je die korrels met gedemineraliseerd water laten reageren tot waterstof en dus brandstof. Volgens een ondernemer is dat binnen enkele jaren mogelijk. Het vliegtuig gaat wat minder snel, maar je hoeft geen vliedschaamte meer te hebben. Is het echt mogelijk? Volgens transitiedenker Jan Rotmans ontstaan echte doorbraken altijd vanuit een smal draagvlak. Sterker: "Als je veel draagvlak hebt, is het idee niet radicaal of vernieuwend genoeg." Tegen nieuwe technologieën is er aanvankelijk vaak veel weerstand. Koorstra heeft dat zelf aan den lijve ondervonden. De ongezond nauwe banden tussen het ministerie van Economische Zaken en de aan de overkant van de weg gesitueerde ondernemersorganisatie VNO-NCW, die de 'bestaande' belangen verdedigt, worden als een van de oorzaken gezien. Volgens veel sprekers is er een kentering ophanden, staan we nu op een kantelpunt. Dat zou fantastisch zijn. Deze film biedt tegengif tegen het ontstane beeld dat de energietransitie een onoplosbare puzzel is en geeft tegelijkertijd een genuanceerd beeld van de opgave waar we voor staan.

Wendy Koops

Het paradijs op aarde begint in Nederland (met de energietransitie), gratis te zien via: data-for-good.com/mission-control-center.

ON DEMAND

Caribisch paradijs

De Amsterdamse bloemist Daan vertrok 20 jaar geleden naar Costa Rica. Inmiddels runt hij een prachtig eco-resort en houdt hij zich bezig met recycling en natuurbeheer. Filmmaker Marten Leurdijs was erbij toen Daan zijn avontuur in het oerwoud van Costa Rica begon. Nu keert Leurdijs terug om vast te leggen hoe dat avontuur heeft uitgepakt. In de documentaire *Searching for Pura Vida* wisselen beelden van Daans begintijd in Costa Rica, Daans bezoek aan een door toeristen overspoeld Amsterdam en het inmiddels ook onder het vakantiegangers gebukt gaande Costa Rica elkaar af. De film is net zo pretentieloos als het hoofdpersonage. Dat is een verademing, evenals de reggaemuziek van Daans vriend Johnny Dread.

Searching for Pura Vida, te koop via <https://vimeo.com/ondemand/searchingforpuravida>

TELEVISIE

Permatopia

Filmmaker Erlend Mo en zijn vrouw wonen met hun 3 kinderen op een idyllische boerderij in Noorwegen. Beide volwassenen gaan vaak met het vliegtuig naar hun werk, maar het gaat meer en meer knagen. Met in hun achterhoofd het adagium 'wees de verandering in de wereld die je wilt zien' verhuizen ze naar Permatopia: een gloednieuwe, zelfvoorzienende,

biologische landbouwcoöperatie in Denemarken. Daar hun weg vinden, is gemakkelijker gezegd dan gedaan, zo is te zien in de documentaire die Mo maakte over de stap naar een beter leven.

Journey to Utopia, te zien via NPO Plus.

ONLINE

Klimaatangst

In de korte documentaire *We Are Fucked* volgen we 3 jongeren die zich inzetten voor Extinction Rebellion, Fridays for Future en een schone en rechtvaardige mode-industrie. Hun gevoel van urgentie om de klimaatcrisis en ander onrecht aan te pakken, wordt lang niet door iedereen gedeeld. Ook niet altijd door de mensen van wie ze houden. Hoe gaan de jongeren om met de druk van buiten-

af om het allemaal niet zo serieus te nemen, zich te conformeren en af en toe te ontspannen? Het is een mooi, veelzijdig portret van een generatie die naast de gebruikelijke teenage angst moet dealen met het besef dat we met zijn allen naar de kloten gaan en bijna niemand het lijkt te willen zien.

We Are Fucked, te zien via 2doc.nl.

Denk je na over je testament?

FOTO: MARTEN VAN DIJL

Het Persoonlijk Dossier helpt!

Weten jouw dierbaren waar je belangrijke papieren liggen als je er niet meer bent? En wat precies je wensen zijn? Leg het vast in je Persoonlijk Dossier.

Ik help je graag om wat moeilijk lijkt, een stukje gemakkelijker te maken. Het geeft een rustig gevoel te weten dat alles goed geregeld is.

Neem contact met me op voor een vrijblijvend gesprek. Of vraag direct het Persoonlijk Dossier aan.

Esther Martens
T 020 5507 424
esther.martens@milieudefensie.nl

milieudéfensie
voor veranderaars

Existentiële tuinbonen

Na de mond- en klauwzeercrisis in 2001 adviseerde de door het kabinet ingestelde Commissie Wijffels om te stoppen met de intensieve veehouderij in Nederland. Officiële rapporten met diezelfde strekking volgden de 20 jaar daarop. "Wat is er met die aanbevelingen gedaan?", vroeg de interviewer in tv-serie *De Boerenrepubliek* onlangs aan Brinkhorst, in 2001 landbouwminister. "Niets", was zijn ontluisterende maar waarheidsgetrouwe constatering. Ondertussen is Nederland de risee van Europa, als je kijkt naar ranglijstjes van biodiversiteit in het landelijk gebied (extreem slecht), bestrijdingsmiddelengebruik per vierkante meter (erg hoog) en aandeel van de biologische landbouw (extreem laag).

Het is om moedeloos van te worden. Maar dat maakt het er niet beter op. "Behalve de milieuproblematiek is ook de moedeloosheid de afgelopen 20 jaar toegenomen", volgens hoogleraar natuurbescherming Matthijs Schouten. "De natuur- en milieucrisis is daarmee een existentiële crisis."

Zelfs in dit koude voorjaar verschenen uit elke boon twee koene lobblaadjes parmantig bovengronds

Wat te doen? Tuinbonen verbouwen. Nog voor de lente was begonnen, stopte ik rijtjes tuinbonen in de grond. Zelfs in dit koude voorjaar verschenen uit elke boon twee koene lobblaadjes parmantig bovengronds. Het duurde even voordat ze de smaak te pakken kregen, maar daar gingen de bonenplanten de lucht in, werden weelderige bossen met witte bloemetjes en vlezige gevulde peulen die op een zonnige junidag geplukt en gedopt gaan worden voor maaltijd en wintervoorraad. Gaan we dáár de wereld mee redden? Nou, in ieder geval die existentiële crisis te lijf. Want dat zaaien en met je handen bewerken van de grond, gebruikmakend van de elementen zon, regen, aarde en lucht, het dankbare oogsten, doppen en uiteindelijk het eten. Daarmee ervaar je – als je goed oplet – dat je meebeweegt met cruciale levensprocessen. Dat is zingevend. Het werkt ook met appels en peren, aardappels en courgettes, frambozen en spinazie en nog beter als je dat alles combineert.

Moeten we dan allemaal gaan leven van het land? Het moet niet, het is maar een tip, al is het maar af en toe een beetje. Die tuinboonplanten zijn trouwens niet alleen leveranciers van plantaardige eiwitten, maar ook nog eens stikstofbindende planten die zelf de bodem vruchtbaar maken. Geen veehouderij voor nodig dus. Hebben we dat en passant ook even opgelost.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op michielbussink.nl.

Service | Recept

Tuinbonenschotel

- olijfolie
- ½ rood pepertje of mespunt sambal
- 750 gram tuinbonen (gedopt)
- 1 teen knoflook
- scheut witte wijn
- takje bonenkruid
- handvol amandelschaafsel
- peper en zout

Verhit de olie, bak even het pepertje mee, doe dan de tuinbonen en het gehakte teentje knoflook erdoor. Laat even heet worden en voeg dan de wijn, het bonenkruid en wat zout toe. Laat zo'n 5 minuten zachtjes stoven. Proef of de bonen voldoende gaar zijn. Rooster het amandelschaafsel kort in een droge koekenpan en strooi dat over de gare tuinbonen. Breng op smaak met peper en zout en eventueel nog een scheut olijfolie. Serveer met bijvoorbeeld couscous en een groene salade.

Nepvlees

Hoewel we volgens WUR met z'n allen juist meer vlees zijn gaan eten de laatste jaren, is ook het aantal alternatieven enorm toegenomen. Oudgedienden als soja, seitan (tarwegluten) en peulvruchten in steeds weer nieuwe jasjes, maar ook jackfruit, eendenkroos of zelfs kweekvlees: de keuze is reuze!

Voordelen Soja is veelzijdig. Seitan lijkt qua structuur op vlees. Peulvruchten zijn gezond (ijzer en vitamine B) en goedkoop. De boom waaraan jackfruit groeit heeft weinig water nodig. Eendenkroos is een hoogwaardige eiwitbron en groeit snel. Voor wie het niet laten kan: kweekvlees is vlees, maar dan zonder het dierenleed en de methaanscheten.

Nadelen Soja heeft een slechte reputatie door de grootschalige ontbossingen in het Amazonegebied. Seitan is niet geschikt voor mensen met glutenallergie. Van peulvruchten kun je winderig worden. Jackfruit groeit niet om de hoek, bevat weinig eiwit en vitamines en is aan de prijs. Eendenkroos mag nog niet verkocht worden als voedsel. Kweekvlees is nog niet op grote schaal en betaalbaar te produceren.

Dat plantaardig eten beter is voor het klimaat weten we inmiddels wel. En dus vliegen de vlees-, vis- en zuivelvervangers je overal om de oren. Goed nieuws voor de planeet! Maar, vraagt Down to Earth zich af: waar worden al die diervriendelijke delicatessen van gemaakt? En hoeveel milieu-impact heeft je visvrije visstick, haverccino of nozzarella dan eigenlijk?

Plantaardige neppers onder de loep

Impact De meeste soja die gebruikt wordt in je vegetarische burger is gelukkig niet genetisch gemodificeerd of afkomstig uit Brazilië, waar de sojateelt grote milieuschade aanricht. Sowieso is maar 6 procent van de wereldwijde sojateelt bestemd voor menselijke consumptie. De rest wordt gebruikt als veevoer. Als we soja direct eten en niet met een omweg via een steak of kippenbout, is de impact op het klimaat niet zo groot. Voorbeeld: voor 100 gram eiwit uit rundvlees is 200 m² landbouwgrond nodig, versus 5 m² als we de sojaboon rechtstreeks in onze mond zouden stoppen.

den op amandelplantages. De groeiende vraag naar kokos doet het regenwoud geen goed. Hennepmelk is niet overal verkrijgbaar. Het is in de winkel soms lastig te achterhalen waar de soja in je aan te schaffen drank of ijs vandaan komt.

Impact Soja doet het zo slecht nog niet, mits duurzaam geteeld. Sinds kort is er bovendien sojamelk van Nederlandse bodem. Ook haver is een groene optie als je kijkt naar land- en watergebruik en uitstoot van CO₂. Wel wordt

er schrikbarend veel gif gebruikt bij het verbouwen van haver. De Environmental Working Group vond glyfosaat in alle geteste producten met haver en in een derde van de biologische varianten.

Nepmelk

Melk van haver, rijst, amandelen, kokos, hennep en soja: plantaardig is het goed voor elk, maar hoe zit het met de planeet?

Voordelen Havermelk schuimt goed. Rijstmelk is relatief goedkoop. Van amandel- en kokosmelk maak je het lekkerste ijs. Hennep is rijk aan eiwit. Soja is de meest volwaardige vervanger van melk.

Nadelen Niet-biologische haver is vaak bespoten. Rijstmelk is niet zo voedzaam en de productie van rijst kost veel water. Dat laatste geldt ook voor amandelen. Bovendien leggen jaarlijks hordes bijen het loodje door het gebruik van pestici-

Nepkaas

Volgens ProVeg is de verkoop van plantaardige kaas de afgelopen 2 jaar met 400 procent gestegen. In de supermarkt bestaan die kazen voornamelijk uit zetmeel, kokosvet en water, maar wie verder kijkt dan dat vindt blauw-schimmelkazen gemaakt van

cashewnoten en parmezaan op basis van gist.

Voordelen Cashewnoten zijn romig en neutraal van smaak, waardoor ze

naar believen op smaak gebracht kunnen worden. Edelgistvlokken bevatten eiwitten, zink, selenium en vitamine B.

Nadelen Cashews zitten in een giftige schil; pellen gebeurt niet op elke plantage even veilig. Biologische edelgistvlokken zijn niet goedkoop.

Impact Veel notenbomen slurpen water, en cashewbomen het meest. 46.000 liter per kilo noten! Het landverbruik bij noten is ook relatief hoog. Peulvruchten scoren beter qua duurzaamheid. Er is ook plantaardige kaas gemaakt van witte bonen.

Nepvis

Kibbeling van zeewier, algengarnalen of coquilles van paddestoelen; er zwemmen meer vissen in de zee!

Voordelen Zeewier lijkt qua smaak op vis. Algen zitten boordevol omega-3 en anti-oxidanten. Paddestoelen hebben een stevige structuur.

Nadelen Met zeewier en algen loop je het risico zware metalen en jodium binnen te krijgen. Paddestoelen bevatten weinig ijzer.

Nep-ei

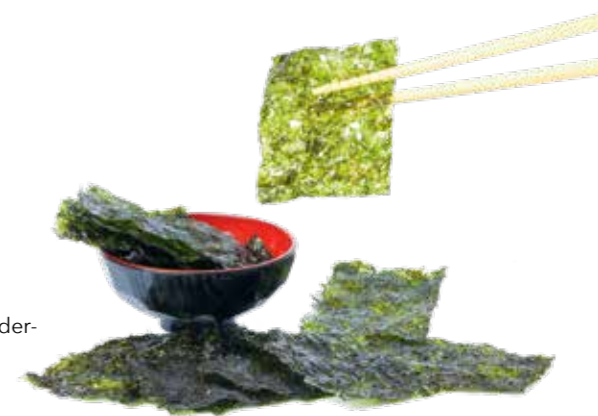
Wat het beste is voor de kip is niet per se ook het beste voor de planeet. Ei(wit) kun je gelukkig prima vervangen door bijvoorbeeld kala namak (Indiaas zwart zout), aquafaba (het vocht van kikkererwten) of lijnzaad.

Voordelen Kala namak geeft gerechten een ei-achtige smaak. Lijnzaad is niet duur. Je kunt met aquafaba meer maken dan meringues.

Nadelen Kala namak wordt gewonnen in India en Pakistan, niet bepaald dichtbij. Lijnzaadei maken kost tijd. Wie aquafaba nodig heeft, moet ook van kikkererwten houden.

Impact In Frankrijk en Singapore worden vegan eieren gefabriceerd die eruitzien en smaken als het echte werk. Om het Franse ei zit vooralsnog een plastic eierschaal. Niet zo lekker. Er wordt hard gewerkt aan een biologisch afbreekbare variant. Beide nepeitjes zijn nog niet op de markt. In de tussentijd dus maar kikkererwten lepelen. Die gedijen dankzij klimaatverandering inmiddels ook goed in Nederland.

Met dit groene huiswerk slaag je als klimaatactivist

Wat heb je nodig om in actie te komen voor het klimaat? Emma Zuiderveen en Oscar Donck zetten je aan het denken én aan het werk met hun online platform Groen Huiswerk. Tekst **Zwaan Lakmaker** Beeld **Shutterstock**

Toen Emma Zuiderveen en Oscar Donck zich eenmaal realiseerden hoe urgent klimaatverandering is, wisten ze ook dat ze zelf in actie moesten komen. Geïnspireerd door het anti-racistische platform 'Wit Huiswerk' besloten ze samen de website Groen Huiswerk te maken, om ook anderen te helpen zich actief in te zetten.

“De kennis over het klimaat is er bij mij van jongs af aan wel geweest”, vertelt Donck vanuit hun thuiswerkkantoor in een klein dorpje in Noord-Italië, waar het stel pas geleden naartoe verhuisde. “Al op de basisschool leerde ik over het broeikaseffect.” Maar weten is niet hetzelfde als realiseren, benadrukt de politicoloog.

Want dat het écht mis was, realiseerde hij zich pas eind 2016. “Toen Trump verkozen werd, en het klimaat bij de verkiezingen wéér geen thema was, de linkse partijen gedeceimeerd werden en Baudet de Kamer in kwam, viel het kwartje: oké, ik sta dan wel aan de zijlijn te schreeuwen en boos te zijn, maar misschien moet ik mezelf er eens echt in verdiepen. En in actie komen.” Op een dag

zaten Donck en Zuiderveen samen in de auto en bespraken de rapporten, artikelen en essays die aan de lopende band over het klimaat verschenen. “Allemaal hele goede stukken waaruit blijkt dat het absoluut niet de goede kant op gaat. We weten dit allemaal, en toch gebeurt er te weinig. Vanuit die frustratie is Groen Huiswerk ontstaan.”

Zuiderveen promoveert in Italië op de ecologische voetafdruk van nieuwe bio-chemicaliën. “Groen Huiswerk is de brug tussen willen en doen, tussen kennis en realisatie”, vertelt ze. “We bieden kennis over klimaatverandering toegankelijk aan, brengen bestaande acties en groepen in kaart en geven handvatten om op jouw manier iets te doen.”

Zuiderveen kwam eerder in actie dan Donck, in het begin vooral op het gebied van gendergelijkheid en antiracisme. Donck: “Eigenlijk loop ik jaren achter op Emma. Het vergt moed om je aan te sluiten bij een activistische groepering; je valt er bijna mee de mainstream uit. Als ik bijvoorbeeld kijk naar hoe Extinction Rebellion zich manifesteert: ik zou dat niet durven. Je moet dan zo over-

tuigd zijn van je eigen waarden, je hebt een bepaalde zelfverzekerdheid nodig.” Eigenlijk zonde dat dit zoveel durf vergt, vindt Zuiderveen. “In onze samenleving leren we niet om goed na te denken over de waarden die je hebt, over hoe je wil dat een samenleving eruitziet of over hoe je je überhaupt voelt. Ik vind het jammer dat ik twintig moest worden om actief te durven zijn.”

Wake-upcall

Bij Donck leidde een toevallige vraag tot een wake-upcall, vertelt hij. “Jaren geleden vroeg een vriend opeens: ‘Hé Oscar, wat zijn eigenlijk jouw drijfveren?’ Het was grappig bedoeld, maar het overviel me echt.” Zuiderveen: “Stel die vraag inderdaad maar eens plompverloren. Maar het werkt wel. Daarom staat het als een opdracht op Groen Huiswerk: vraag eens aan iemand op wat voor manier diegene bijdraagt aan de wereld en wat daarvan de impact is – die kan positief zijn, maar ook neutraal of negatief.” Donck is er inmiddels uit wat zijn drijfveren zijn. Hij is ervan overtuigd dat alles wat er in de samenleving mis is, voortkomt uit het gegeven dat er te weinig engagement is. “De wereld is op zijn best en mooist als iedereen

simpelweg om zich heen kijkt en meedoet, omdat ze dan pas werkelijk kunnen zien wat er allemaal gebeurt”, stelt hij.

Zelfreflectie is dus cruciaal. Zuiderveen: “Er is zo veel informatie over klimaatverandering en het milieu, maar je hebt maar een x-aantal uren op een dag. En als je niet weet wat je precies belangrijk vindt, is het simpelweg te veel. Terwijl er altijd wel iets is dat je meer triggert dan andere dingen. Daarom beschrijven we op Groen Huiswerk een methode om te onderzoeken wat je inspireert, waar je boos van wordt en welke kwaliteiten je kunt inzetten om daar iets aan te doen. Met vragen als: waar ben je goed in, wat wil je graag doen, wat wil je leren?”

“Dit is wel iets voor de meer vergevorderde activist, die echt zo’n heel proces van zelf-onderzoek aan wil gaan”, stelt Donck. “Maar Groen Huiswerk heeft voor ieder wat wils. Zo is er de feitjeslijst, met de harde feiten die bij alarmerende rapporten ondergesneeuwd dreigen te raken.” Zuiderveen: “En de pagina ‘Activist vanuit je stoel’ is ook populair. Daarbij richten we ons niet op oplossingen als ‘douche 10 minuten korter’, maar op dingen die meer zoden aan de dijk zetten: word lid van Milieudefensie, of koop een aandeel van Shell en sluit je aan bij de groep aandeelhouders die lobbyt voor een groenere koers.”

Burger, geen consument

Als het gaat over het doen van ‘groene dingen’ word je vaak aangesproken als consument, valt Zuiderveen op. “Wij willen mensen als burger aanspreken. Een burger voelt zich ingebed in de maatschappij en heeft oog voor de gehele problematiek, in plaats

Het lijstje van Groen Huiswerk: hoe word je zelf actief?

- **Zie jezelf als burger (en niet als consument).**
- **Weet: activisme is niets meer dan actief burgerschap. Het gaat om actief meedoen aan de samenleving en de democratie en het uitdragen van jouw meningen en waarden.**
- **Onderzoek wat jou raakt. Beantwoord de volgende vragen: wie zijn de belangrijkste personen in je leven? Welke instituten en plekken zijn belangrijk voor je? Welke momenten hebben jou gemaakt tot wie jij bent? Wat zijn je kernwaarden? Waar maak jij je het meest zorgen om? Hoe spendeer jij je tijd, energie en geld? Wat zijn de dingen die je zou veranderen als je alle macht had?**
- **Maak een persoonlijk statuut: schrijf je kernprincipes op, je hoofddoelen en hoe je dat gaat verwezenlijken (eventueel per rol die je hebt, zowel privé als in je werk). Dit statuut helpt je bij het maken van beslissingen, bijvoorbeeld over hoe je je tijd verdeelt.**
- **Wees niet bang dat je niet genoeg tijd of geld hebt om je voor de klimaatcrisis in te zetten. De kern van verandering zit hem in strategisch druk uitoefenen. Dat gaat om luisteren naar de ander, verantwoordelijkheid durven nemen en de confrontatie aangaan. Zoek verbinding, werk samen en voer een-op-eengesprekken.**
- **Verdeel grote problemen in kleinere problemen die je kan aanpakken, weet wie de macht heeft en plan strategische acties.**

Meer weten? Ga aan de slag op [groenhuiswerk.nl](https://www.groenhuiswerk.nl)

van zich alleen maar bezig te houden met meer of minder consumeren. Als burger heb je een hele andere positie dan als consument. Want als burger denk je na over hoe je wil dat de samenleving eruit ziet. Vragen als: wat vind ik goed, wat is mijn ideale wereld, hoe moeten mensen en de natuur en al het leven behandeld worden?”

“Neem de dierenindustrie”, licht Donck toe. “Als je in Nederland van de bioveehouderij af wil als consument, betekent het dat we met 15 miljoen mensen flink minder of geen

vlees moeten gaan eten. Maar als je dit als burger oppakt heb je maar een paar duizend mensen nodig, die politieke druk zetten op de juiste plekken.”

Als consumenten gaat het ons niet lukken”, zegt Zuiderveen stellig. “Terwijl jouw inbreng als individu wel echt bepalend is. Ook als je denkt dat jouw bijdrage er misschien niet toe doet. Bij een demonstratie kun je denken: die ene persoon minder maakt niet uit. Maar het geheel is meer dan de som der delen. We moeten het echt samen doen.” □

Colofon

Down to Earth
Nummer 65, juni 2021

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (hoofdredacteur),
Roos van Tongerlo (redacteur) en
Rinske Bijl (redacteur)

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde,
Erica Meijers, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers.
Je bent dan ook lid van Milieudefensie.
Wijzigen kan bij de Servicelijn:
service@milieudefensie.nl of
020 626 26 20, ma t/m do van
09.30 - 16.30 uur. Opzeggen kan via
020 205 14 21, ma t/m do 08.30 -
21 uur, vr 08.30 - 18 uur, za 10 - 16 uur.

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Bijlo belt...

... Alk

“Alk, goedemiddag.”
“Hallo Alk, met Vincent Bijlo.”
“Hoooooooooooooooooooooooooooo, neeneeneeneeneenee, niet...”
“Wat gebeurt er, Alk? Gevaar?”
“Hè, nee, sorry, oh, ik schrok me mijn veren van mijn kont zeg. Pfieoew, ik trapte er weer in.”
“Waarin?”
“In de vogelverschrikker.”
“Ha! Dat komt goed uit, want daar bel ik over. Heb ik je precies op het goede moment getroffen. Komt het uit om het er even over te hebben?”
“Eigenlijk niet: ik had me voorgenomen om nooit meer een woord met een mens te wisselen. Jullie zijn zulke vreselijke hypocriete wezens. Maar nu ik je toch aan de telefoon heb... Moet je horen: jullie vangen vis met van die staande netten. Staand, wat heet dat. Alles, maar dan ook alles wat daarin terecht komt, blijft erin hangen. 400.000 zeevogels per jaar. Hoor je dat, Bijlo? 400.000 vinden de dood omdat jullie vis zullen en moeten eten. Dank je wel. En dan heb ik het alleen over die netten. Windmolens, waarmee jullie stroom opwekken omdat jullie te lui zijn om de was buiten op te hangen, daar heb ik het dan nog geeneens over. Wek die stroom voor jullie wasdrogers op met kolen! Je ademt de dampen toch nooit in als je niet naar buiten gaat om de was op te hangen. Dan vliegen wij niet steeds in die wiken.
Nou, wat hebben ze bedacht, de mensen met hun gewetentje? Ze vinden het toch op de een of andere manier zelig dat wij, als we naar vissen duiken, in die netten terecht komen. Dus ze hebben een werkelijk afzichtelijke vogelverschrikker gebouwd. Het is een boei. Zo noemen jullie dat toch? Een boei, en op die boei zitten twee paneeltjes met een soort ronddraaiende ogen. Als ik dus duik, zie ik die ogen, ik denk: *oh my God*, een eng beest! Mijn maag draait zich om, echt waar. Is het gewoon de mens! De mens die wil voorkomen dat ik in het net terecht kom, omdat hij dan met een schoon geweten vis kan eten. Mijn vis ja, waar ik als keihard werkende alk recht op heb. Ik hoef geen net – ik weet wanneer ik genoeg heb – maar dat weet de mens niet. En daarom wil ik mensverschrikkers. Ik wil de hele zee en de hele aarde vol met mensverschrikkers, die het de mens dun langs de pijpen van zijn dure designbroek laten lopen. Hij moet bang worden, tot in zijn tenen bang. Dan blijft hij misschien eindelijk met zijn poten van de natuur af. Jullie hadden gewoon jagers en verzamelaars moeten blijven. Ga toch naar Mars met zijn allen. Daaaag!”

Illustratie: Renée Gubbels

Vincent Bijlo

< Den Haag, 26 mei 2021. Tranen van blijdschap en ontroering na historische uitspraak in rechtszaak tegen Shell (zie p. 11). Een gigantische overwinning voor de aarde, volgens Donald Pols, directeur van Milieudefensie. “De rechter laat er geen twijfel over bestaan: Shell veroorzaakt gevaarlijke klimaatverandering en moet daar nu snel mee stoppen.”

We snakken met zijn allen naar goed nieuws over het klimaat. Naar een doorbraak. Zodat we weten dat het goed komt met de toekomst van onze kinderen. En vandaag is die doorbraak er!

Het klimaat heeft gewonnen!

Milieudefensie schreef geschiedenis. Samen met 17.000 mede-eisers. En dankzij de steun van onze leden.

Wij kregen gelijk van de rechter.

Shell moet gevaarlijke klimaatverandering voorkomen. Een mega-doorbraak die wereldwijd gevolgen heeft. Overall zullen nu zaken volgen tegen andere olie- en gasreuzen.

Dit hebben we samen gedaan!

Wij zijn trots op al die mensen die niet opgeven. Die samen met ons doorgaan tot we de klimaatcrisis hebben opgelost.

Dankjewel,
uit de grond van ons hart.

 milieudefensie
hoe geef jij onze aarde door?

9 772211 071001